

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

МІСЦЯ ТА ПОДІЇ ВІЙНИ У РОЗВИТКУ ВОЄННОГО
ТУРИЗМУ ТА ФОРМУВАННІ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ
ПОКОЛІНЬ

за спеціальністю: 242 Туризм
галузі знань: 24 Сфера обслуговування
за освітньо-професійною програмою: Туризм
на здобуття освітнього ступеня: Бакалавра

Кваліфікаційна робота бакалавра
здобувача денної форми навчання
IV курсу
групи «Міжнародний туризм»
Федорів Софії Петрівни

Науковий керівник:
Гринюк Д. Ю.

КИЇВ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЬ ТА ПОДІЙ ВІЙНИ У РОЗВИТКУ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ ТА КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ’ЯТІ.....	6
1.1. Теоретичні аспекти дослідження та ступінь наукової вивченості питань воєнного туризму.....	6
1.2. Організаційні-технологічні аспекти розвитку інфраструктури місць, подій воєнного туризму та їх юридично-правова регламентація.....	13
1.3. Методика проведення дослідження.....	18
Висновки до 1 розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. МІСЦЯ ТА ПОДІЇ ВІЙНИ У РОЗВИТКУ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ, ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ’ЯТІ ПОКОЛІНЬ.....	23
2.1. Історія формування, чинники розвитку та класифікація місць і подій війни.....	23
2.2. Стан розвитку інфраструктури воєнного туризму в Україні до початку російської агресії.....	29
2.3. Оцінка стану розвитку воєнного туризму в Україні з 2014 р. та під час активної фази війни росії в Україні з 24 лютого 2022 року.....	32
2.4. Воєнний туризм як сутнісний тригер у формуванні колективної пам’яті поколінь (світові та українські кейси).....	37
Висновки до 2 розділу.....	41
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІСЦЬ ПАМ’ЯТІ У ВОЄННОМУ ТУРИЗМІ З УРАХУВАННЯМ КРАЩОГО СВІТОВОГО ДОСВІДУ.....	43
3.1. Проект заходу / туру по місцям пам’яті в Україні.....	43
3.2. Опитувальник та експертна оцінка відповідей респондентів про важливість даної проблематики задля формування колективної пам’яті поколінь.....	54
Висновки до 3 розділу.....	58
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі туризм є однією з найбільш динамічно зростаючих галузей економіки, що охоплює широкий спектр напрямків – від класичного відпочинку до нішевих та спеціалізованих видів подорожей. Одним із таких напрямків, який останнім часом набуває популярності, є військовий туризм. Він базується на використанні туристичних ресурсів, пов'язаних із війною, військовою історією та військовими об'єктами. Актуальність вивчення цього явища зумовлена зростанням інтересу до історії збройних конфліктів, відвідуванням місць бойових дій, військових меморіалів, музеїв та інших об'єктів воєнного характеру.

Сучасна війна, зокрема російська агресія проти України, створює нові виклики та можливості для розвитку воєнного туризму, особливо в контексті формування колективної пам'яті поколінь. Місця та події війни мають величезне значення не лише для історичної пам'яті, але й для впливу на моральний дух та національну свідомість. Туризм, що зосереджується на таких місцях пам'яті, здатний не тільки зберігати історію, але й забезпечити її передачу майбутнім поколінням. Оскільки війна впливає на кожного громадянина, особливо на молодь, важливо зберігати історичні факти та місця, які можуть бути символами стійкості та героїзму на шляху до відновлення країни.

Дослідженням проблем та перспектив цього виду туризму займалися такі науковці, як Н. М. Малярчук, О. Г. Чирва, Г. П. Щука, І. В. Несторишин, Л. І. Медвідь, Д. Каднічанський, Н. Каднічанська, А. Гуда, Н. Корнілова, К. Скупенко, Н. В. Барвінок, І. Шамара, О. Моргуненко, І. В. Зубар, М. В. Дзевелюк, Д. С. Шило та інші. У їхніх працях розкрито як теоретичні, так і практичні аспекти становлення та розвитку воєнного туризму в Україні, запропоновано шляхи подальшої популяризації цього напрямку серед внутрішніх і зовнішніх туристів. Однак, з огляду на динамічні зміни у безпековій, соціально-економічній та політичній ситуації країни, потребує

подальшого вивчення питання адаптації воєнного туризму до нових викликів і умов розвитку.

Метою кваліфікаційної роботи є виявлення та узагальнення основних проблем та напрямів розвитку місць і подій війни у воєнному туризмі та їх значення у формуванні колективної пам'яті поколінь.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- розкрити теоретичні аспекти дослідження та ступінь наукової вивченості питань воєнного туризму;
- розглянути організаційно-технологічні аспекти розвитку інфраструктури місць, подій воєнного туризму та їх юридично-правову регламентацію;
- описати методику проведення дослідження місць і подій війни у контексті воєнного туризму та колективної пам'яті;
- дослідити історію формування, чинники розвитку та класифікацію місць і подій війни як об'єктів воєнного туризму;
- оцінити стан розвитку інфраструктури воєнного туризму в Україні до початку російської агресії;
- проаналізувати розвиток воєнного туризму в Україні з 2014 р. та під час активної фази війни росії в Україні з 24 лютого 2022 року;
- дослідити воєнний туризм як сутнісний тригер у формуванні колективної пам'яті поколінь на прикладі світових та українських кейсів;
- розробити проєкт заходу або туру по місцях пам'яті в Україні;
- створити опитувальник та експертну оцінку відповідей респондентів про важливість даної проблематики для формування колективної пам'яті поколінь.

Об'єктом дослідження є розвиток воєнного туризму в Україні та роль місць і подій війни у формуванні колективної пам'яті поколінь..

Предметом дослідження є місця та події війни як важливі елементи у розвитку воєнного туризму та формуванні колективної пам'яті в Україні.

Методи дослідження. Методичною базою дослідження став системний аналіз, а також наукові методи, зокрема: систематизація, узагальнення, теоретичне, економічне та історико-географічне дослідження. Застосовані методи дозволили комплексно оцінити розвиток воєнного туризму та його вплив на формування колективної пам'яті поколінь, а також аналізувати тенденції розвитку туризму в умовах сучасних змін у світі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше розглянуті та проаналізовані тенденції розвитку воєнного туризму в Україні, зокрема на прикладі місць і подій війни, що мають важливе значення для формування колективної пам'яті.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці низки заходів, спрямованих на розвиток інфраструктури воєнного туризму в Україні, зокрема в контексті місць пам'яті та подій війни. Пропоновані рекомендації можуть бути використані органами місцевого самоврядування та туристичними операторами для підвищення ефективності розвитку воєнного туризму, а також для збереження та популяризації колективної пам'яті поколінь через призму історичних подій. Врахування міжнародного досвіду та адаптація його до українських реалій дозволяє сприяти розвитку туризму в країні, підвищуючи культурну значущість пам'яток війни та стимулюючи інтерес до них серед широкої аудиторії.

Особистий внесок здобувача вищої освіти полягає у всебічному аналізі теоретичних засад воєнного туризму як окремого напрямку туристичної індустрії, з акцентом на його значення для формування колективної пам'яті поколінь. У процесі виконання кваліфікаційної роботи здобувачем узагальнено наукові підходи до класифікації місць та подій воєнного туризму, проведено аналіз історії становлення цього виду туризму в Україні та світі, а також досліджено його сучасний стан розвитку в умовах війни росії проти України. Здобувачем було розроблено власний проєкт заходу по місцях пам'яті, створено опитувальник для вивчення громадської думки та здійснено експертну оцінку отриманих результатів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЬ ТА ПОДІЙ ВІЙНИ У РОЗВИТКУ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ ТА КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

1.1. Теоретичні аспекти дослідження та ступінь наукової вивченості питань воєнного туризму

Сучасний етап розвитку туристичної індустрії характеризується значним розмаїттям потреб і мотивацій туристів, а також широким спектром пропонованих послуг та виразною спеціалізацією туристичної пропозиції. Це призводить до появи множини вузькоспеціалізованих сегментів у туристичному попиті. Одним з таких сегментів є воєнний туризм, що є актуальним напрямом як для внутрішнього, так і для в'їзного туризму.

За допомогою туризму можна глибше пізнати історію певного регіону, його культурні досягнення та особливості життя місцевих жителів. Воєнний туризм, як підвид туризму, сформувався порівняно недавно. Традиційно об'єкти воєнного туризму включалися в програми пізнавальних турів, основною метою яких було патріотичне виховання та збереження колективної пам'яті про важливі історичні події.

Науковий інтерес до воєнного туризму зумовлений його впливом на суспільство, економіку та культурну спадщину. Водночас у науковій літературі спостерігається певна термінологічна невизначеність щодо позначення цього явища. У різних джерелах використовуються терміни «військовий туризм», «воєнний туризм», «мілітарі-туризм» та «зброярський туризм» [1, с. 36], проте єдиної позиції щодо їхнього використання серед науковців немає. Одні вчені розглядають ці поняття як синоніми, тоді як інші пропонують розмежовувати їх відповідно до змістового наповнення та предметної сфери.

У науковій літературі термін «воєнний туризм» часто ототожнюється з поняттям «військовий туризм», проте між цими категоріями існують суттєві відмінності. За визначенням Г. П. Щука, І. В. Несторишина та Л. І. Медвідь [2, с. 210], воєнний туризм охоплює широкий спектр туристичних продуктів і послуг, пов'язаних із війною, збройними конфліктами та їхніми соціально-культурними наслідками. Натомість військовий туризм має вузький характер і зосереджується на подорожах до об'єктів військової інфраструктури, місць дислокації військових підрозділів, військових навчань та інших аспектів військової діяльності. Д. Каднічанський та М. Каднічанська [3] пропонують чітке розмежування між цими поняттями:

– воєнний туризм – охоплює всі аспекти, пов'язані з війною та її наслідками (місця бойових дій, військові меморіали, музеї, місця увічнення пам'яті);

– військовий туризм – фокусується на діяльності збройних сил і військовій інфраструктурі (військові бази, паради, виставки зброї тощо).

У контексті англійських еквівалентів термін «war tourism» зазвичай використовується для позначення подорожей, пов'язаних із війною та її наслідками, тоді як «military tourism» – для опису подорожей до військових об'єктів, демонстрацій військової техніки та подібних заходів. Однак через часткове перекриття значень цих термінів у практиці спостерігається їх взаємозамінність залежно від контексту. На думку А. Гуда [4, с. 126], термін «воєнний» є ширшим, ніж «військовий», оскільки охоплює не лише військові аспекти, але й соціальні, культурні та історичні наслідки воєнних дій. Наприклад, відвідування меморіалів, місць битв або військових кладовищ є складовою воєнного туризму, тоді як відвідування військових парадів чи полігонів – військового туризму.

Таким чином, воєнний туризм слід розглядати як загальне поняття, що охоплює всі аспекти, пов'язані з війною, тоді як військовий туризм – як підвид, що фокусується на військових об'єктах та діяльності збройних сил.

Аналіз різноманітних джерел дозволив виділити такі визначення поняття «воєнний туризм» (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Поняття «воєнний туризм» в працях українських дослідників

Автор	Визначення	Автор, джерело
Н. Корнілова, К. Скупенко	Воєнний туризм (мілітарі туризм) – різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями у межах своєї держави.	[5]
Н. В. Барвінок	Воєнний туризм – це різновид туризму, метою якого є відвідування місць пов'язаних з воєнними подіями.	[6, с. 215]
Н. М. Малярчук, О. Г. Чирва	Воєнний туризм – це різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної із військовими та воєнними діями.	[1, с. 36]
І. Шамара, О. Моргуненко	Воєнний туризм – це подорожі до зон активних або колишніх бойових дій з метою огляду визначних пам'яток або історичних досліджень.	[7, с. 237]
І. В. Зубар, М. В. Дзевелюк	Воєнний туризм – це сегмент загального виду туризму, пов'язаний із використанням військово-історичних і військових об'єктів, місць активних бойових дій, об'єктів військової інженерії та технічних і фортифікаційних споруд із подальшою їх трансформацією в туристичні атракції шляхом концептуалізації використання військової історії, спадщини та військових пам'яток у туристичних цілях.	[8]
Д. С. Шило, Г. Ю. Омельченко	«Воєнний туризм» являє собою конкретний підвид в рамках військового туризму, спеціалізується на відвідуванні місць або країн, де відбуваються безпосередньо бойові дії або конфлікти.	[9, с. 335]
А. Гуда	Воєнний туризм – подорожі до місць, пов'язаних із воєнним або військовим змістом.	[4, с. 126]
Г. П. Щука, І. Є. Журба, Я. С. Коробейникова	Під поняттям «воєнний туризм» науковці розуміють вид подорожей, основним мотивом яких є взаємодія з туристичними об'єктами, які тим чи іншим чином пов'язані з війною, воєнними конфліктами та їхніми наслідками.	[10]

Джерело: складено на основі [1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10]

Проведений аналіз наукових праць дозволяє узагальнити визначення поняття «воєнний туризм» та виокремити його основні характеристики. По-перше, воєнний туризм передбачає відвідування місць, пов'язаних із військовими діями або історичними подіями військового характеру. По-

друге, головною мотивацією туристів у рамках воєнного туризму є прагнення ознайомитися з військовою історією, пам'ятками та інфраструктурою військового призначення. По-третє, воєнний туризм може охоплювати як подорожі до місць активних бойових дій, так і відвідування об'єктів військової спадщини, зокрема фортифікаційних споруд, меморіалів та музеїв.

Воєнний туризм є багатогранним явищем, що охоплює широкий спектр туристичних активностей, пов'язаних із війною, військовою історією та військовими об'єктами. У науковій літературі виділяється декілька підходів до класифікації воєнного туризму залежно від об'єкта відвідування, мотивації туристів та характеру туристичних продуктів.

Д. Каднічанський та М. Каднічанська у дослідженні [3] пропонують воєнний туризм розділити на три групи: воєнно-історичний, військовий (військово-пригодницький) та військово-подієвий (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Класифікація воєнного туризму

Джерело: побудовано на основі [3]

В свою чергу Г. П. Щука, І. Є. Журба, Я. С. Коробейникова у дослідженні [10] пропоную таку структуру воєнного туризму (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Структура воєнного туризму

Джерело: побудовано на основі [10]

Проведений аналіз підходів до класифікації воєнного туризму дозволяє зробити висновок, що це явище охоплює як традиційні форми туристичної діяльності, пов'язані з військовою історією та об'єктами військової спадщини, так і сучасні форми, що передбачають активну участь туристів у військово-прикладних заходах та взаємодію з військовими об'єктами. Різноманітність підходів до класифікації воєнного туризму зумовлена як характером туристичних продуктів, так і мотивацією туристів.

Загалом, воєнний туризм можна розглядати у трьох основних вимірах:

1) історичний аспект – зосереджений на збереженні та популяризації військової історії, пам'яток і об'єктів військового призначення. Основними об'єктами відвідування в цьому випадку є музеї, меморіальні комплекси, місця битв та оборонні споруди;

2) пригодницький аспект – орієнтований на залучення туристів до активних видів відпочинку, таких як участь у страйкболі, пейнтболі, військових тренуваннях тощо;

3) подієвий аспект – охоплює участь у військово-історичних реконструкціях, фестивалях та заходах, що відтворюють військові події та побут військових часів.

Аналіз класифікацій дозволяє узагальнити, що «гарячий» воєнний туризм має більш екстремальний характер і передбачає безпосередню взаємодію з військовими діями або їх наслідками. Натомість «холодний» воєнний туризм є більш пізнавальним і культурним, спрямованим на збереження історичної спадщини та підвищення рівня обізнаності туристів щодо військової історії.

Сучасний розвиток воєнного туризму зумовлений не лише історичним інтересом, а й зростанням суспільного інтересу до військової тематики у контексті глобальних конфліктів та геополітичної нестабільності. У цьому контексті воєнний туризм виконує важливу соціальну та культурну функцію, сприяючи збереженню історичної пам'яті та формуванню патріотизму.

Аналізуючи потенціал розвитку воєнного туризму в межах нової концепції, можна стверджувати, що навіть у зонах активних бойових дій можливий розвиток окремих його форм (рис. 1.3).

Навіть у нестабільних умовах військового конфлікту воєнний туризм здатний розвиватися, трансформуючись відповідно до рівня безпеки території та інтересів туристів. У зонах високого ризику переважають «гарячі» форми туризму, тоді як у відносно безпечних регіонах домінують культурно-пізнавальні та меморіальні напрямки.

РІВЕНЬ БЕЗПЕЧНОСТІ	«ГАРЯЧИЙ» ТУРИЗМ	«УПОЛОДНИЙ» ТУРИЗМ
Низький (територія окупована / йдуть активні військові дії, високий рівень вірогідності ракетних ударів)	гарячі військові подорожі; бойове волонтерство; небойове волонтерство; віртуальна військова подорож	—
Середній (деокупована територія, потенційно замінована, ризики ракетних ударів гарячі військові подорожі; бойове волонтерство; небойове волонтерство; віртуальна військова подорож)	гарячі військові подорожі; небойове волонтерство; віртуальна військова подорож	військово-пригодницький туризм; військово-паломницький туризм
Високий (територія знаходиться на значній відстані від лінії фронту, ризики ракетних ударів незначні)	небойове волонтерство; віртуальна військова подорож	військово-історичний; військово-пригодницький; військово-подієвий; військово-паломницький види туризму

Рис. 1.3. Можливості розвитку військового туризму на території воюючої країни

Джерело: побудовано на основі [10]

Таким чином, військовий туризм можна охарактеризувати як складний соціально-економічний та культурний феномен, що має значний потенціал для розвитку туристичної індустрії та формування історичної свідомості суспільства. Проте його подальший розвиток вимагає врегулювання етичних та безпекових аспектів, а також чіткого розмежування термінології на рівні наукових досліджень і практичного використання.

1.2. Організаційні-технологічні аспекти розвитку інфраструктури місць, подій воєнного туризму та їх юридично-правова регламентація

Важливим аспектом дослідження воєнного туризму є його вплив на економіку та розвиток туристичної інфраструктури. Відвідування місць, пов'язаних із військовими подіями та воєнною історією, сприяє залученню туристичних потоків, що в свою чергу забезпечує зростання прибутків у сфері гостинності, транспорту, громадського харчування та сфери послуг загалом. Успішні приклади комерціалізації воєнного туризму можна спостерігати в країнах Західної Європи, де історичні місця битв, військові меморіали та музеї перетворилися на важливі туристичні об'єкти, що щороку приваблюють тисячі відвідувачів. Зокрема, відомими прикладами є Нормандія (Франція), Ватерлоо (Бельгія) та лінія Мажино (Франція).

Соціокультурний вплив воєнного туризму проявляється у збереженні історичної пам'яті та формуванні національної ідентичності. Відвідування меморіалів, військових кладовищ та місць бойових дій сприяє вихованню патріотизму, посиленню історичної обізнаності та поваги до подвигів минулих поколінь. Крім того, воєнний туризм часто стає засобом переосмислення трагічних подій минулого та платформою для налагодження міжнародного діалогу та примирення між націями. Прикладом такого впливу є щорічні заходи в Нормандії, присвячені висадці союзників у 1944 році, де збираються представники різних країн, включно з колишніми учасниками конфлікту.

Окремо варто виділити інформаційно-освітній потенціал воєнного туризму. Відвідування місць історичних подій стимулює інтерес до вивчення історії та воєнної справи, сприяє розвитку освітніх програм і створенню тематичних експозицій у музеях та культурних установах. Наприклад, Музей Першої світової війни у Франції та Імперський військовий музей у Великій Британії є важливими освітніми центрами, де проводяться екскурсії, лекції та історичні реконструкції.

Разом із позитивними наслідками, військовий туризм супроводжується і певними викликами. По-перше, існує ризик комерціалізації та спотворення історичних фактів задля приваблення туристів, що може спричинити спотворення історичної правди та знецінення пам'яті про події минулого. По-друге, відвідування місць активних бойових дій або зон конфліктів може становити загрозу для безпеки туристів та створювати етичні дилеми щодо моральності таких подорожей. Важливим є також питання дотримання балансу між комерційними інтересами та збереженням автентичності історичних місць.

Розвиток інфраструктури для військового туризму вимагає чіткої стратегії та організаційного підходу, що включає низку важливих кроків:

- планування та аналіз потенціалу – ретельна оцінка наявних об'єктів культурної та природної спадщини, пов'язаних з війною, визначення їх унікальності, пізнавальної цінності та можливості адаптації для туристичних потреб;

- інфраструктурне забезпечення – створення необхідної туристичної інфраструктури, що включає організацію комфортного доступу до об'єктів військового туризму, забезпечення безпеки, а також розвиток інфраструктури для відпочинку (готелі, кафе, транспорт);

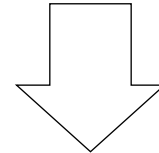
- маркетинг і промоція – важливим аспектом є впровадження технологій маркетингу вражень, використання сучасних медіа та соціальних мереж для популяризації об'єктів і подій військового туризму;

- туристичні програми та події – створення спеціалізованих туристичних маршрутів і подій, орієнтованих на вивчення військової історії, проведення екскурсій, тематичних фестивалів і реконструкцій;

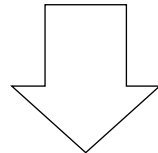
- сприяння місцевій громаді – важливою складовою є підтримка місцевих жителів та бізнесу, які можуть стати активними учасниками розвитку туризму, що не лише сприяє збереженню культурної спадщини, а й надає економічні переваги.

Етапи створення туристичного продукту для воєнного туризму представлені на рис. 1.4.

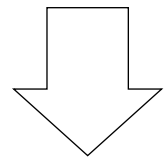
1. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу – включає дослідження існуючих пам'яток, зв'язок з історичними подіями, наявність інфраструктури та природних ресурсів.

2. Сегментація цільових груп – виокремлення основних категорій туристів (вітчизняні та іноземні, ветерани, історики, туристи, зацікавлені у війні).

3. Розробка турів та програм – створення комплексних пропозицій, які враховують різні інтереси та потреби різних сегментів ринку.

4. Визначення ключових компетенцій території і ціннісної пропозиції для цільових сегментів і системи взаємодії з ними

Рис. 1.4. Основні етапи створення туристичного продукту для воєнного туризму

Джерело: побудовано на основі [11, 12, 13]

Розвиток воєнного туризму є важливим аспектом не лише культурного, а й економічного розвитку, що вимагає комплексного підходу з урахуванням потреб місцевої громади, туристів та державних установ. Правильне планування та реалізація інфраструктурних і організаційних заходів сприятиме зростанню популярності таких маршрутів, залученню туристів і підвищенню рівня життя місцевих жителів.

Організаційно-технологічні аспекти розвитку інфраструктури місць та подій воєнного туризму в Україні вимагають значного вдосконалення, особливо враховуючи специфіку військових конфліктів, що тривають більше десяти років. На сьогоднішній день в Україні не існує достатнього досвіду в організації турів через деокуповані території або зони активних бойових дій. Головною причиною цього є не стільки відсутність попиту, скільки значні недоліки в нормативно-правовому забезпеченні галузі [10].

Незважаючи на те, що інтерес до воєнного туризму зростає на міжнародному рівні, в Україні відсутнє чітке законодавче регулювання цього виду туризму. У Законі України «Про туризм» [14] немає жодного згадування поняття «воєнний туризм», а також термінів, які могли б охоплювати цей напрямок, таких як «військовий туризм» чи «мілітарний туризм». Це створює правову прогалину, яка перешкоджає розвитку цієї сфери.

Також застарілі або зовсім відсутні відповідні стандарти для організації безпечних та ефективних туристичних маршрутів в зонах, де можуть відбуватись бойові дії або які нещодавно були звільнені від окупантів. Як результат, цей тип туризму фактично залишається в сірій зоні правового поля, і його розвиток або взагалі відсутній, або реалізується нелегально чи напівлегально. Одна з головних проблем, що виникають під час організації воєнного туризму, полягає в забезпеченні безпеки туристів. Адже жодна страхова компанія не погодиться взяти на себе відповідальність за туристів, які подорожують територією, де існує високий ризик військових зіткнень чи небезпеки від залишкових вибухових пристроїв [10]. Така ситуація підвищує ризики не лише для туристів, але й для організаторів, що може стати серйозною перешкодою для розвитку цієї індустрії .

У зв'язку з цим, розвиток інфраструктури воєнного туризму потребує комплексного підходу, включаючи модернізацію існуючих норм та стандартів безпеки, а також створення відповідних юридичних рамок для регулювання цього напрямку. Законодавчі зміни повинні включати

введення термінології, що визначатиме воєнний туризм, розробку чітких стандартів безпеки для туристичних організацій, а також механізмів страхування подорожей в небезпечні зони. Важливим етапом є також формування інфраструктури, що забезпечуватиме належний рівень безпеки, зручності та інформованості для туристів.

Розвиток цього виду туризму, окрім юридичних і організаційних аспектів, вимагає також сучасних технологічних рішень, таких як інтеграція геоінформаційних систем для моніторингу безпеки територій, використання мобільних додатків для зв'язку з туристами та їх інформування про зміну ситуації на маршруті. Важливою частиною є також підготовка спеціалізованих гідів та інструкторів, які володіють знаннями з першої медичної допомоги, навичками орієнтування в зоні конфлікту та іншими необхідними компетенціями.

Крім того, розвиток воєнного туризму потребує належної уваги до правового регулювання діяльності туристичних компаній, що спеціалізуються на організації турів в зони бойових дій. Для цього необхідно створити чіткі юридичні механізми, які б визначали відповідальність за організацію таких поїздок, а також встановлювали обов'язкові стандарти для забезпечення безпеки туристів.

Загалом, для того щоб воєнний туризм став повноцінною та безпечною частиною туристичної індустрії України, необхідно впровадити комплексний підхід до його регулювання. Це включає не лише зміни в законодавстві, але й підготовку інфраструктури та відповідних фахівців, забезпечення належного рівня безпеки для туристів, а також сприяння розвитку інноваційних технологій для управління туристичними потоками в небезпечних зонах. Впровадження таких змін створить передумови для легалізації та розвитку воєнного туризму в Україні, відкриваючи нові можливості для місцевих громад та всієї туристичної галузі.

1.3. Методика проведення дослідження

Методика дослідження теми воєнного туризму ґрунтується на комплексному підході, що передбачає послідовне поєднання теоретичних та практичних методів з урахуванням особливостей розвитку цього явища в Україні на сучасному етапі. Робота передбачає багаторівневий аналіз – від з'ясування понятійного апарату до практичного опрацювання прикладу туристичного маршруту.

На першому етапі дослідження було здійснено вивчення наукової літератури з питань воєнного туризму. Особливу увагу приділено роботам вітчизняних та зарубіжних дослідників, які аналізують явище воєнного (військового, мілітарі) туризму, його класифікацію, історичні передумови виникнення та сучасні тенденції розвитку. Проведено порівняльний аналіз понять «воєнний туризм», «військовий туризм» і «мілітарі-туризм» з метою виявлення відмінностей у трактуванні та особливостей застосування цих термінів у науковому і практичному дискурсі. В результаті цього етапу було сформовано теоретичну базу дослідження та уточнено предметне поле роботи.

Другим етапом стала систематизація класифікацій воєнного туризму, запропонованих у наукових джерелах. Зокрема, виокремлено його історичний, пригодницький і подієвий різновиди. Розгляд цих класифікацій дозволив поглибити уявлення про багатогранний характер воєнного туризму як окремого сегмента туристичної галузі, що охоплює як відвідування історико-архітектурних об'єктів, так і сучасних місць воєнних дій.

На третьому етапі дослідження проаналізовано стан розвитку воєнного туризму в Україні до початку повномасштабної російської агресії, зокрема в контексті наявної інфраструктури та історико-культурної спадщини. Розглянуто основні напрями, об'єкти та цільові аудиторії цього виду туризму. Було виявлено, що до 2022 року Україна мала значний

потенціал для розвитку воєнного туризму, однак він залишався недостатньо реалізованим через обмежений попит і вузьку спеціалізацію.

Четвертий етап стосувався аналізу змін у воєнному туризмі після початку збройної агресії росії проти України у 2014 році, а особливо – після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. Здійснено огляд актуальних практик формування маршрутів воєнного туризму на основі відвідування деокупованих територій, місць боїв, меморіалів, нових музеїв та ініціатив, пов'язаних із документуванням героїчного спротиву українського народу. Вивчено особливості функціонування туризму в умовах воєнного стану, зокрема виклики, пов'язані з безпекою туристів, а також інтереси іноземної аудиторії до сучасних подій в Україні.

На п'ятому етапі було розроблено авторський туристичний маршрут «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» як приклад практичної реалізації воєнного туризму. Для обґрунтування актуальності проєкту проведено соціологічне опитування, в якому взяли участь респонденти різного віку та професійного досвіду. Метою опитування було виявлення ставлення громадськості до ідеї відвідування місць бойових дій, їх очікувань, емоційного сприйняття та рівня обізнаності про події війни. Результати опитування стали основою для вдосконалення маршруту, зокрема щодо використання мультимедійних засобів, інтерактивного контенту, залучення свідків подій і просування маршруту через соціальні мережі.

Дослідження місць і подій війни, що є частиною воєнного туризму, вимагає застосування спеціальних методів та підходів, оскільки воно поєднує в собі елементи історичної та культурної спадщини, а також соціокультурні аспекти, пов'язані з колективною пам'яттю. Важливим аспектом є не лише об'єктивний аналіз самих подій, але й те, як ці події сприймаються суспільством та як вони перетворюються на частину культурної спадщини. У зв'язку з цим можна виділити кілька основних етапів і методів проведення дослідження.

1) Визначення об'єктів дослідження. Першим етапом є вибір конкретних місць, які стали свідками важливих воєнних подій, а також подій, що стали знаковими для національної або колективної пам'яті. Це можуть бути меморіали, військові кладовища, музеї, артефакти, а також ландшафти, які мають особливу історичну цінність, пов'язану з війною. Важливо, що ці місця можуть мати різний рівень популярності серед туристів, але вони обов'язково повинні бути емоційно і соціально значущими для громадян.

2) Аналіз культурних та медіа-репрезентацій. Вивчення того, як війна та її наслідки представлені в культурі та медіа, є важливим елементом дослідження. Це може включати аналіз кінофільмів, документальних стрічок, книг, пісень, фотографій та інших медіа-форм, які формують уявлення про війну. Такі аналізи дозволяють оцінити, як різні версії історії війни впливають на колективну пам'ять і як ці події осмислюються через покоління.

3) Дослідження соціокультурних практик та туризму. Воєнний туризм включає вивчення туристичних потоків, спрямованих на відвідування пам'яток, пов'язаних з війною. Аналіз мотивів і поведінки туристів, які відвідують місця бойових дій чи меморіали, дозволяє зрозуміти, як ці місця сприймаються в контексті туризму та які культурні практики виникають навколо них. Важливо досліджувати роль таких туристичних об'єктів у формуванні ідентичності та вшануванні пам'яті про жертв війни.

4) Методики інтерв'ювання та опитувань. Для збору даних і глибшого розуміння того, як сприймається пам'ять про війну серед різних груп населення, використовуються методи інтерв'ювання та опитувань. Ці методи дозволяють отримати безпосередні свідчення учасників подій, а також думки сучасників і нащадків. Оскільки питання пам'яті про війну є чутливими, це дослідження вимагає дотримання етичних стандартів та делікатного підходу при взаємодії з учасниками.

5) Методики контент-аналізу. Контент-аналіз використовується для дослідження інформаційних джерел, таких як традиційні медіа (телебачення, радіо) і новітні платформи (інтернет-ресурси). Цей метод дозволяє досліджувати, як відображення воєнних подій в медіа впливає на формування суспільної свідомості та колективної пам'яті. За допомогою контент-аналізу можна також виявити зміни в інтерпретаціях війни в суспільстві з часом.

6) Методики порівняльного аналізу. Важливим методом є порівняльний аналіз різних меморіальних об'єктів та подій, що пов'язані з війною, у різних регіонах та країнах. Порівнюючи практики вшанування пам'яті про війну, можна виявити специфічні національні чи регіональні особливості, а також спільні елементи, які мають значення для колективної пам'яті.

Дослідження місць і подій війни в контексті воєнного туризму та колективної пам'яті вимагає застосування комплексних методів, що поєднують історичний, культурологічний, соціологічний та туристичний підходи. Ключовими етапами є визначення об'єктів дослідження, аналіз культурних та медіа-репрезентацій, дослідження соціокультурних практик, а також використання методів інтерв'ювання, контент-аналізу та порівняльного аналізу.

Висновки до 1 розділу

Воєнний туризм є складним та багатогранним явищем, що охоплює різноманітні аспекти, від історичних та культурних до активних і екстремальних видів діяльності. Це явище розвивається на перетині історії, культури та сучасних тенденцій у сфері туризму, що вимагає детального наукового осмислення та систематизації. У науковій літературі існують різні підходи до визначення та класифікації воєнного туризму, що свідчить

про його багатосторонність і змінюваність залежно від мотивації туристів та типу туристичних продуктів. Ключовими компонентами воєнного туризму є відвідування місць, пов'язаних із війною, а також взаємодія з пам'ятками військової історії та об'єктами військової спадщини. Різноманітність класифікаційних підходів дає змогу виділити такі основні напрями, як історичний, пригодницький та подієвий воєнний туризм. Цей напрямок розвитку туризму потребує подальших досліджень з метою визначення його потенціалу для економічного розвитку та збереження культурної спадщини.

Інфраструктурні та організаційні аспекти розвитку воєнного туризму потребують комплексного підходу, включаючи розробку чітких юридичних норм та стандартів безпеки для туристичних організацій, а також модернізацію існуючих правил. Оскільки воєнний туризм здатен привернути туристичні потоки, забезпечуючи зростання прибутків у різних сферах, його розвиток сприятиме не лише економічному зростанню, але й збереженню історичної пам'яті та формуванню національної ідентичності.

Однак для того, щоб цей сектор став повноцінною частиною туристичної індустрії України, необхідно вжити заходів для правового регулювання, створити безпечну та ефективну інфраструктуру, а також забезпечити належний рівень безпеки для туристів. Інтеграція сучасних технологій, таких як геоінформаційні системи та мобільні додатки, стане важливим етапом у розвитку воєнного туризму, а підготовка спеціалізованих гідів дозволить зменшити ризики під час проведення таких подорожей.

Дослідження місць і подій війни в контексті воєнного туризму та колективної пам'яті вимагає застосування комплексних методів, що поєднують історичний, культурологічний, соціологічний та туристичний підходи. Використання цих методик дозволяє створити багатогранну картину розвитку воєнного туризму та його значення для суспільства.

РОЗДІЛ 2

МІСЦЯ ТА ПОДІЇ ВІЙНИ У РОЗВИТКУ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ, ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ПОКОЛІНЬ

2.1. Історія формування, чинники розвитку та класифікація місць і подій війни

Інтерес до місць воєнної слави виник ще у давні часи. Уже в епоху античних цивілізацій люди прагнули відвідати місця битв, де відбувалися визначні події, які мали велике значення для їхньої культури та історичної пам'яті. Поля боїв, могили героїв, пам'ятні місця трагедій та перемог ставали об'єктами поклоніння, роздумів і вшанування.

Перші задокументовані приклади «воєнного туризму» можна знайти ще у XIX столітті. Наприклад, під час Кримської війни місця бойових дій – зокрема, Севастополь – стали об'єктом відвідування допитливих мандрівників [15, 16]. Серед них був навіть відомий американський письменник і мандрівник Марк Твен, який подорожував регіонами, що нещодавно пережили воєнні конфлікти [17].

Подібні випадки траплялися й раніше – історичні битви привертали не лише воїнів, а й мирних спостерігачів. Наприклад, під час Першої битви при Булл-Рані (США, Громадянська війна) на полі бою були присутні й звичайні цивільні глядачі, які прибули з цікавості [18, 19].

Особливого розмаху воєнний туризм набув у XX столітті, після Першої та Другої світових війн. Люди, які пережили війни, ветерани, а також їхні родини почали масово відвідувати меморіали, цвинтарі, музеї та колишні поля битв. Такі поїздки мали не лише пізнавальну, а й глибоку емоційну та меморіальну мету.

Знаковою подією в розвитку воєнного туризму стала діяльність Томаса Кука – піонера масового туризму, який організував поїздки на поля

боїв Другої англо-бурської війни ще до завершення конфлікту. Його ініціатива заклала основи для організованих відвідувань місць, пов'язаних із війною, ще до того, як це стало масовим явищем [20].

З часом воєнний туризм вийшов за межі лише історичних подій. У другій половині ХХ - на початку ХХІ століття цей тип подорожей охопив усе більше територій, які пережили воєнні дії або залишаються зонами конфліктів. Особливу популярність серед «екстремальних» туристів здобули такі регіони, як Близький Схід – Ізраїль, Ірак, Афганістан, Сирія. Попри очевидні ризики, ці країни приваблюють відвідувачів своїм унікальним поєднанням історії, культури та трагічної сучасності.

З розвитком засобів масової інформації, цифрових технологій та глобалізації суспільства інтерес до місць, пов'язаних з війнами та збройними конфліктами, лише посилюється. У ХХІ столітті воєнний туризм почав трансформуватися в окрему сферу туристичної індустрії, яка включає не лише відвідування історичних локацій, а й участь у спеціалізованих екскурсіях, реконструкціях боїв, тематичних форумах і освітніх програмах.

Сучасні туристичні маршрути охоплюють не лише традиційні місця бойових дій, а й цілі меморіальні комплекси, військові музеї, укріплення, підземні бункери, фортифікаційні споруди та військові кладовища. Наприклад, великим попитом користуються відвідини Нормандського узбережжя у Франції, де відбулася висадка союзних військ під час Другої світової війни, або колишні концтабори на території Польщі та Німеччини. Такі подорожі мають не лише туристичний, а й виховний та освітній характер.

Значною подією стало створення меморіальних маршрутів і тематичних музеїв, присвячених війнам новітньої історії – війнам у Югославії, Чечні, на Близькому Сході та, з останнього часу, війні в Україні. Ці маршрути часто створюються у співпраці з місцевими громадами, істориками, ветеранами та громадськими організаціями.

Окрему нішу у воєнному туризмі становить так званий «темний туризм» (dark tourism) – відвідування місць, пов'язаних із трагедіями, масовими смертями, катастрофами та воєнними злочинами. Цей підвид туризму викликає активні дискусії в академічному та професійному середовищі щодо етичності комерціалізації болючих сторінок історії [21, 22].

Класифікація місць і подій у воєнному туризмі базується на історико-географічному, функціональному та меморіальному підходах. Військово-історичний туризм охоплює широкий спектр об'єктів і явищ, що пов'язані з воєнними подіями минулого та сучасності. Він не обмежується відвідуванням стародавніх фортець чи музеїв – йдеться про цілісний досвід занурення в історичний, культурний та емоційний контексти, які формують національну ідентичність та громадянську свідомість.

Умовно всі ресурси, що задіяні у сфері воєнного туризму, можна згрупувати за кількома основними категоріями (табл. 2.1).

Кожна з представлених в табл. 2.1 категорій відіграє важливу роль у збереженні й трансляції історичної пам'яті, а також формуванні світогляду громадян, особливо молоді. Воєнний туризм стимулює не лише пізнавальний інтерес, але й сприяє розвитку громадянської відповідальності, формує повагу до подвигів минулого та критичне ставлення до проявів агресії в сучасному світі.

Розвиток воєнного туризму залежить від різноманітних чинників, які взаємодіють на рівні соціальних, економічних та культурних процесів, а також через специфічні історичні умови. Чинники, що впливають на розвиток місць та подій війни у воєнному туризмі, можна класифікувати за кількома категоріями, серед яких особливу роль відіграють зовнішні і внутрішні фактори, що включають політичні зміни, розвиток інфраструктури, а також мотиви, які спонукають туристів відвідувати пам'ятки, пов'язані з військовою історією.

Таблиця 2.1

Класифікація місць і подій війни у воєнному туризмі

№	Тип об'єкта	Характеристик, приклади
1	Історико-архітектурні об'єкти	Це фортеці, замки, укріплення та інші оборонні споруди різних історичних епох. Вони демонструють еволюцію військового будівництва та дають уявлення про оборонну стратегію певного періоду. Прикладами є Кам'янець-Подільська фортеця в Україні, замки Хрестових походів у Європі та на Близькому Сході, Лінія Мажино у Франції.
2	Місця визначних битв	Це географічні локації, де відбулися ключові воєнні події, що вплинули на хід історії. Наприклад, поля битви під Полтавою, Крутами, Курська дуга, Нормандія, Сталінград, або сучасні – Іловайськ, Бахмут, Маріуполь. Такі місця мають важливу меморіальну та виховну цінність.
3	Меморіальні комплекси і місця пам'яті	До цієї категорії належать пам'ятники, братські могили, обеліски, цвинтарі воїнів, комплекси жертв воєнних злочинів (зокрема концтабори, гетто, місця масових репресій). Вони слугують осередками національної пам'яті та скорботи. Сюди входять Меморіал жертв Голокосту в Берліні, Бабин Яр у Києві, Освенцим у Польщі.
4	Військово-історичні музеї	Це музеї бойової слави, військової техніки, зброї, персоналій та подій. Вони можуть бути як традиційними, так і інтерактивними – з елементами цифрових реконструкцій, віртуальної реальності. В Україні це, наприклад, Національний музей історії України у Другій світовій війні.
5	Об'єкти сучасної військової інфраструктури	Сюди належать діючі військові частини, полігони, навчальні центри, а також інфраструктура, пристосована для туристичних потреб – музеєфіковані підземні бункери, командні пункти, кораблі, військові аеродроми. В окремих випадках туристи можуть брати участь у екскурсіях на обмежених ділянках чинних військових баз.
6	Воєнно-пригодницька інфраструктура	Цей напрям поєднує елементи активного туризму з воєнною тематикою – страйкбольні клуби, реконструкторські фестивалі, військово-історичні квести, табори виживання, мисливські господарства. Такі заходи часто мають освітню або патріотичну мету.
7	Природні об'єкти воєнного значення	Це ландшафти, що зберегли сліди воєнних подій: окопи, траншеї, залишки бойової техніки, оборонні рубежі в природному середовищі. Їх часто об'єднують у маршрути «зеленої спадщини війни».

Джерело: складено на основі [10, 23]

Важливою складовою розвитку воєнного туризму є також вплив різних механізмів, які сприяють популяризації воєнних пам'яток, таких як державне регулювання, міжнародне співробітництво, а також сучасні технології, що дозволяють забезпечити безпеку та комфорт туристів. Одним з ключових факторів є також стабільність безпеки в регіонах, що можуть бути потенційно привабливими для туристів. У табл. 2.2 наведено основні чинники, які визначають розвиток місць та подій війни у контексті воєнного туризму, з детальним описом їх змісту та наслідків для галузі.

Таблиця 2.2

Чинники розвитку місць та подій війни у воєнному туризмі

№	Назва чинників	Зміст чинників
1	2	3
1	Джерело виникнення	
1.1	Зовнішні (екзогенні)	– зміни в політичній ситуації (післявоєнне відновлення, міжнародні відносини); – розвиток технологій, які сприяють збереженню та популяризації військових пам'яток.
1.2	Внутрішні (ендогенні)	– природно-географічні умови місць бойових дій; – соціально-економічні чинники, зокрема економічна стабільність в постконфліктних регіонах.
2	Предмет впливу	
2.1	Фактори залучення	– історичні події та пам'ятки (поля битв, військові меморіали); – культурні програми, що популяризують військову історію.
2.2	Фактори попиту	– доступність місць військових подій для туристів; – інфраструктура для безпеки та комфорту воєнних туристів.
3	Механізм впливу	
3.1	Об'єктивні	– державне регулювання: збереження та охорона історичних місць, фінансування проєктів по розвитку воєнного туризму.
3.2	Суб'єктивні	– мотиви туристів: інтерес до історії війни, вивчення культурної спадщини, пошук емоційних переживань.
4	Наслідки впливу	
4.1	Стимулятори розвитку	– міжнародне співробітництво в сфері воєнного туризму – фінансування і розвиток інфраструктури.
4.2	Дестимулятори розвитку	– нестабільність безпеки в регіонах, що можуть обмежити доступ туристів до певних місць; – політичні конфлікти.

Продовження табл. 2.2

1	2	3
5	Масштаб впливу	
5.1	Регіональний	– вплив на розвиток воєнного туризму в окремих постконфліктних регіонах.
5.2	Національний	– розвиток внутрішнього туризму, популяризація місць військової історії в країні.
6	Типи впливу	
6.1	Інтенсивні	– зміни в організації туризму: розвиток нових маршрутів, впровадження нових технологій для збереження пам'яток.
6.2	Екстенсивні	– збільшення кількості туристів, що відвідують меморіальні місця, зростання популярності воєнного туризму.

Джерело: складено на основі [24, с. 125]

Таким чином, розвиток місць і подій війни у воєнному туризмі визначається як зовнішніми (екзогенними), так і внутрішніми (ендогенними) факторами. Це забезпечує не лише розвиток інфраструктури, але й постійне зростання інтересу до воєнних пам'яток через зміни в суспільних і культурних уявленнях.

Водночас в умовах сучасних воєн та гібридних конфліктів, як-от російсько-українська війна, формуються нові об'єкти воєнного туризму – як сучасні меморіали, так і місця ще не завершених подій. Це вимагає нового підходу до організації туризму, орієнтованого не лише на інформування, але й на збереження гідності, безпеки та правди про війну. Відвідування сучасних місць бойових дій (наприклад, у Київській, Чернігівській, Харківській, Миколаївській, Херсонській, Донецькій та Луганській областях) набуває особливого сенсу – як особистий акт солідарності та вшанування.

З огляду на це, з'являється потреба не лише в створенні нових туристичних маршрутів, а й у належному оформленні, збереженні й презентації об'єктів воєнної спадщини. Це передбачає роботу із залученням істориків, архітекторів, спеціалістів з туризму та представників громад.

Саме міждисциплінарний підхід дає змогу не лише зберегти, але й осмислити ці місця в контексті історичної пам'яті та суспільної свідомості.

2.2. Стан розвитку інфраструктури воєнного туризму в Україні до початку російської агресії

Стан розвитку інфраструктури воєнного туризму в Україні до початку російської агресії характеризувався низкою важливих аспектів, що визначали популярність та специфіку цього виду туризму. Воєнний туризм, за своєю суттю, полягає у відвідуванні місць, пов'язаних з військовими подіями, історією та збройними конфліктами, що дає туристам можливість познайомитися з подіями, які сформували національну історію. В Україні воєнний туризм був представлений значною кількістю пам'яток, меморіалів та об'єктів, які стали важливими культурними та історичними точками на карті країни.

Інтерес суспільства до такого виду туризму, який має різноманітні ресурси, що нагадують війну у визначених локаціях, є політично й історично значущим. Основний акцент у воєнному туризмі зосереджений на територіях, постраждалих від війни. Кількість відвідувачів воєнного туризму на колишніх полях битв продовжує зростати, а самі люди стають все більш обізнаними та зацікавленими відвідувати такі місця, які мають значення для історії та подій країни [25, с. 81].

Глибока зв'язаність між історією країни, її спільністю та культурною спадщиною відіграє важливу роль не лише як свідчення минулого, але й як важливий драйвер туризму. Це стає важливим засобом підтримки ідентичності. Збереження цієї спадщини не лише збагачує туристичні напрями, але також надає можливість розуміти відтінки військових подорожей, які сформували кожну країну [25, с. 81]. Основні мотиви воєнного туризму наведено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Мотиви воєнного туризму

Джерело: побудовано на основі [25]

Україна, маючи багатий історичний контекст, де неодноразово відбувалися військові події, могла запропонувати туристам численні локації, які мають безпосереднє відношення до важливих етапів її історії. На її території відбувалися великі битви, як-от в епоху Київської Русі, коли воїни цієї держави боролися проти печенігів, Візантії, Хозарського Каганату. Не менш значущими для українського воєнного туризму є пам'ятки, пов'язані з козацькими війнами, Національно-визвольною війною під проводом Богдана Хмельницького та великою кількістю військових подій ХХ століття, зокрема Другою світовою війною [7, с. 237-238].

Особливістю воєнного туризму в Україні є те, що багато об'єктів національної спадщини, пов'язаних із військовими подіями, знаходяться під охороною держави. Пам'ятники на честь героїв Другої світової війни, братські могили, військові меморіали та музеї часто є важливими елементами туристичних маршрутів, які приваблюють як внутрішніх, так і міжнародних туристів. Наприклад, серед таких об'єктів можна назвати цвинтар німецьких полонених у Донецьку, Парк Вічної Слави в Києві та

місце битви під Соколовим на Харківщині, де щорічно проводилися реконструкції битв, що стали важливою частиною культурної спадщини [7, с. 238].

До 2014 року Україна вже мала розвинену інфраструктуру воєнного туризму, яка включала музеї, пам'ятники, меморіали та місця, що відображали основні віхи воєнної історії. Однак більшість таких об'єктів не користувалися широкою популярністю серед масового туриста. Це було в основному через вузьку спеціалізацію туризму, орієнтованого на людей, що цікавляться військовою історією або працюють у суміжних сферах, таких як антропологи, історики, етнографи.

Значний інтерес до воєнного туризму у регіоні можна було спостерігати в Європі, де вже існували туристичні організації, які спеціалізувалися на організації військових турів. Україна мала значний потенціал у цьому контексті завдяки різноманітності військово-історичних пам'яток, що були актуальними для туристів з різних країн. Так, місця, пов'язані з Наполеонівськими війнами, польсько-українськими конфліктами, німецько-радянською війною, стали важливими точками інтересу для туристів з Німеччини, Польщі, Франції та інших країн. В Україні можна було відвідати місця, які стали символами воєнно-політичних змагань, що мали важливе значення для історії Європи [26, с. 64].

Таким чином, до початку російської агресії інфраструктура воєнного туризму в Україні мала певний розвиток, хоча й не була настільки поширена серед широкої аудиторії. Однак з часом, з огляду на нові виклики та події, ця сфера могла стати важливою частиною туристичної індустрії, а українські пам'ятки, пов'язані з війнами, набули б ще більшої популярності на міжнародному рівні.

2.3. Оцінка стану розвитку воєнного туризму в Україні з 2014 р. та під час активної фази війни росії в Україні з 24 лютого 2022 року

Стан розвитку воєнного туризму в Україні з 2014 року набув особливого значення в контексті подій, що докорінно змінили хід новітньої української історії. Після Революції Гідності, анексії Криму та початку збройного конфлікту на сході країни, а згодом і повномасштабного вторгнення росії у 2022 році, Україна опинилася в центрі глобальної уваги. Цей драматичний період породив нову форму історичної пам'яті, яка трансформується у суспільному просторі, зокрема через створення нових об'єктів культурної спадщини, пов'язаних із війною.

Уже з 2014 року, коли дипломатичні механізми виявилися недостатніми, а захист державної незалежності став питанням зброї, Україна почала формувати нову символічну і туристичну карту. З часом дедалі більший інтерес з боку мандрівників, зокрема іноземних, почав спрямовуватись не лише до природних красот і гастрономічних маршрутів, а й до місць, де твориться сучасна історія. Саме на цьому ґрунті з'явився унікальний для України феномен – воєнний туризм. Його особливість полягає у тому, що мандрівники прагнуть побачити місця бойових дій, відвідати деокуповані території, музеї та меморіали, присвячені війні, а також поспілкуватися з очевидцями та учасниками подій.

Попри війну, Україна залишається відкритою для туристів, і хоча подорожі в зони активних бойових дій неможливі, велика частина території держави, особливо її західні та центральні регіони, забезпечує необхідний рівень безпеки. Такі міста, як Львів, Івано-Франківськ, Чернівці та гірські райони Карпат, залишаються популярними напрямками. Водночас туристичний інтерес поступово зміщується до нещодавно деокупованих міст і селищ, де збереглися сліди війни, що пробуджують глибокі емоції та викликають бажання особисто доторкнутися до справжньої історії [27].

Значна кількість туристичних об'єктів, пов'язаних із війною, наявна у всіх регіонах України, зокрема навіть у тимчасово окупованих. Так, станом на 2021 рік, в Україні було зафіксовано понад дві сотні пам'яток воєнного туризму, які охоплюють різні види: меморіали, укріплення, військово-історичні та краєзнавчі музеї з окремими відділами, присвяченими війні (табл. 2.3). Найбільша концентрація таких об'єктів спостерігалася в Києві та Київській області, де зосереджено потужні культурні та наукові ресурси, що сприяють переосмисленню подій. Важливу роль також відіграють області, безпосередньо дотичні до лінії фронту або які зазнали руйнувань, зокрема Донецька, Луганська, Харківська, Запорізька та Херсонська. У цих регіонах, попри складну безпекову ситуацію, триває фіксація історичних фактів і відтворення матеріальних свідчень подій.

На заході країни зосереджено значну кількість музеїв із воєнними експозиціями, які поєднують у собі історичну пам'ять про події ХХ століття та сучасні збройні конфлікти. Наприклад, у Львові, Івано-Франківську, Ужгороді функціонують музеї, що не лише документують події, а й слугують освітньо-просвітницькими центрами. Подібна інтеграція туризму та патріотичного виховання відкриває нові перспективи для збереження національної ідентичності в умовах війни.

Безпека у межах України сьогодні є неоднорідною і залежить від регіону. В'їзд до зони бойових дій суворо заборонено, а плануючи подорожі, туристам рекомендується обирати лише перевірені туристичні компанії, які надають пріоритет саме безпеці. Для подорожуючих вкрай важливо відстежувати ситуацію в країні в режимі реального часу. У разі перебування в Україні слід неухильно дотримуватися основних правил безпеки: дізнаватися про тривалість комендантської години та за перших ознак повітряної тривоги негайно прямувати до найближчого укриття. Сучасні засоби, такі як мобільні додатки, допомагають своєчасно реагувати на загрозу.

Таблиця 2.3

Ключові пам'ятки воєнного туризму України за регіонами та видовим складом станом на 2021 р.

Регіон	Площа (км ²)	Чисельність наявного населення (тис. осіб)	Кількість пам'яток воєнного туризму	З них:		
				меморіали та укріплення	військово-історичні музеї	красознавчі музеї з військовим відділом
Автономна Республіка Крим і місто Севастополь	27064	2353,1	19	8	4	7
Вінницька область	26513	1529,1	20	3	2	15
Волинська область	20144	1027,4	7	0	1	6
Дніпропетровська область	31914	3142,0	7	1	0	6
Донецька область	26517	4100,3	14	1	1	12
Житомирська область	29832	1195,5	11	1	0	10
Закарпатська область	12777	1250,1	9	3	0	6
Запорізька область	27180	1666,5	17	1	2	14
Івано-Франківська область	13900	1361,1	13	0	2	11
Київська область і місто Київ	28970	4750,7	23	5	1	17
Кіровоградська область	24588	920,1	9	0	2	7
Луганська область	26684	2121,3	21	5	3	13
Львівська область	21833	2497,8	8	2	1	5
Миколаївська область	24598	1108,4	5	0	1	4
Одеська область	33310	2368,1	10	2	1	7
Полтавська область	28748	1371,5	8	0	1	7
Рівненська область	20047	1148,5	7	0	1	6
Сумська область	23834	1053,5	13	4	1	8
Тернопільська область	13823	1030,6	8	0	1	7
Харківська область	31415	2633,8	16	2	1	13
Херсонська область	28461	1016,7	4	0	1	3
Хмельницька область	20645	1243,8	8	0	1	7
Черкаська область	20900	1178,3	11	1	1	9
Чернівецька область	8097	896,6	2	0	0	2
Чернігівська	31865	976,7	9	1	2	6

область						

Джерело: [23, с. 27]

Медичне страхування, що охоплює військові ризики, стало обов'язковою умовою перебування в Україні. Особливо це стосується іноземних журналістів, волонтерів та офіційних делегацій. Оформити такі поліси можна онлайн, зокрема через платформу Visit Ukraine. Страхівка покриває витрати, пов'язані з нещасними випадками внаслідок бойових дій, терористичних актів, потребу в амбулаторному лікуванні, госпіталізації чи наданні невідкладної допомоги [27].

Воєнний стан в Україні обмежив проведення масових заходів, екскурсій поблизу об'єктів критичної інфраструктури, військових зон та стратегічно важливих територій. Заборонено відвідувати прикордонні зони з росією та білоруссю, а також населені пункти, які перебувають поблизу лінії фронту. В окремих областях запроваджено тимчасові обмеження на відвідування лісів, водойм і гірських маршрутів, з міркувань безпеки та можливого мінування. Окрему увагу варто приділяти плануванню поїздок до колишніх окупованих населених пунктів – самотійна подорож без супроводу досвідченого гйда може бути небезпечною.

Попри ризики, попит на поїздки до деокупованих регіонів зростає. Це не лише унікальна можливість побачити правду війни на власні очі, а й спосіб підтримати місцеве населення та зафіксувати історичну правду. Туристів приваблює Київщина – героїчні міста, які стали символами стійкості та незламності. Ірпінь, Буча, Романівка, Гостомель, Бородянка – місця, де ще зберігаються сліди окупації, зруйновані будівлі, понівечена інфраструктура, пам'ятки спротиву. Ці локації стали «живими музеями» новітньої історії України.

Значним інтересом користується й Миколаївщина – ще один регіон, що зазнав потужного удару в перші місяці війни. Відвідування сіл та містечок, які постраждали від обстрілів або були тимчасово окуповані, дозволяє не лише побачити наслідки бойових дій, а й почути розповіді

очевидців. Такі поїздки часто стають основою для створення репортажів, фоторобіт чи публікацій у медіа, які допомагають донести правду світу. Кошти, отримані від таких турів, спрямовуються на відбудову постраждалих регіонів, що додає додаткової соціальної ваги кожній подорожі.

Для візуалізації причин, що впливають на стан розвитку воєнного туризму в Україні, в даному дослідженні застосована діаграма Ісікави (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Аналіз чинників, що стримують розвиток воєнного туризму в Україні (діаграма Ісікави)

Джерело: складено автором на основі [23-28]

Попри всі складнощі, Україна продовжує приймати іноземних гостей, і столиця – Київ – залишається однією з найбезпечніших локацій завдяки потужній системі ППО. Місто функціонує, розвивається і залишається культурним, політичним та історичним центром країни. Поєднання подорожі Київщиною з візитом до Чернігова, ще одного міста, яке пережило облогу, дозволяє отримати глибше уявлення про масштаб трагедії та силу українського спротиву.

Таким чином, воєнний туризм в Україні став формою громадянської відповідальності, проявом солідарності та засобом фіксації історичної правди. Його розвиток засвідчує, що навіть у найважчі часи туризм може існувати, трансформуючись в інструмент підтримки, пам'яті та глибокої емпатії.

2.4. Воєнний туризм як сутнісний тригер у формуванні колективної пам'яті поколінь (світові та українські кейси)

У сучасному світі, де війни залишають глибокий слід у свідомості народів, особливої ваги набуває феномен воєнного туризму – відвідування місць бойових дій, військових меморіалів та музеїв, що репрезентують трагічне минуле через простір історичної пам'яті. Такий туризм перетворюється на потужний тригер формування колективної пам'яті, особливо в постконфліктних суспільствах. Він сприяє осмисленню історії не лише як сукупності фактів, а як морального й емоційного досвіду, який передається від покоління до покоління.

Зразковим прикладом воєнного туризму як засобу конструювання колективної пам'яті є В'єтнам – країна, що зуміла трансформувати трагічну спадщину війни у важливий елемент національної ідентичності та

туристичної привабливості. Після багаторічної війни з США, В'єтнам не лише не відмежувався від свого минулого, а навпаки – перетворив його на складову символічного капіталу, що сприяє формуванню пам'яті на глобальному рівні [29].

Тунелі Ку Чі, Музей залишків війни в Хошиміні, воєнні кладовища, меморіали і численні експозиції стали місцями масового паломництва як для іноземних туристів, так і для самих в'єтнамців. Відвідування цих локацій супроводжується не лише пізнавальним інтересом, а й глибокою емоційною залученістю, особливо з боку молоді, яка не пережила війну, але через туризм може доторкнутися до цієї частини своєї історії [29].

Такий підхід до воєнного туризму знайшов практичне втілення у спеціалізованих турах, орієнтованих на відвідування знакових місць В'єтнамської війни. Подібні маршрути ретельно продумані, включають як відомі пам'ятки (тунелі Ку Чі, демілітаризовану зону, меморіал Мілай), так і менш відомі, але не менш значущі локації, зокрема місця бойових дій у Центральному нагір'ї.

Зокрема, у додатку А подано маршрут 11-денного туру «Vietnam War Experience», що реалізується компанією Asia King Travel, а у додатку Б – 16-денного туру «Vietnam War Memory for Veterans», організованого Travel Authentic Asia. Обидва маршрути ілюструють, як воєнний туризм у В'єтнамі поєднує елементи історичної реконструкції, освітнього складника та символічного вшанування пам'яті.

Особливістю в'єтнамського досвіду є делікатний баланс між зображенням жорстокості конфлікту та підкресленням героїзму й стійкості нації. Це дозволяє створити наратив, що водночас є патріотичним, миротворчим і відкритим до діалогу. Таким чином, воєнний туризм у В'єтнамі слугує не лише інструментом збереження пам'яті, але й важливою ланкою в процесі національного відновлення та міжнародного культурного обміну.

Не менш показовими є європейські приклади воєнного туризму, зокрема Франція, Польща та Німеччина, де пам'ять про Другу світову війну набуває особливої актуальності в сучасному контексті. Наприклад, Нормандія у Франції щороку приймає тисячі відвідувачів на місцях висадки союзницьких військ у 1944 році. Меморіали, музеї та реконструкції подій не лише зберігають спогади про одну з найважливіших військових операцій в історії, а й сприяють формуванню почуття єдності, відповідальності за мир і глибшого розуміння трагедій війни. Подібну функцію виконує і Музей Аушвіц-Біркенау в Польщі – місце, яке перетворилося на символ пам'яті про Голокост, де туризм має не розважальну, а просвітницьку і катарсичну мету.

Сучасні організовані тури, як-от «Battlefields of WWI & WWII» від Insight Vacations, пропонують унікальну можливість зануритися в історію Першої та Другої світових воєн, відвідуючи ключові локації битв, меморіали і музеї у Великобританії, Бельгії та Франції. Такий формат подорожей відповідає суті воєнного туризму, поєднуючи освітній, меморіальний та емоційний аспекти пізнання минулого (додаток В).

У німецькому контексті воєнний туризм розвивається як форма критичної рефлексії над власною історією. Меморіали, музеї жертв нацизму, концентраційні табори та освітні програми зосереджені на вихованні майбутніх поколінь у дусі антифашизму й поваги до прав людини. Тут воєнний туризм стає не просто актом пам'яті, а й частиною морального оновлення суспільства.

Український досвід воєнного туризму нині формується в умовах триваючої війни, однак уже зараз спостерігається тенденція до інституціоналізації пам'яті та створення нових місць її вшанування. Помітно зростає зацікавлення відвідуванням об'єктів, пов'язаних із сучасною війною – як з боку українців, так і представників міжнародної спільноти. Попри постійні загрози ракетних ударів і обстрілів, громадяни активно долучаються до «турів пам'яті» – екскурсій до місць масових

поховань жертв війни, знищеної техніки, оборонних споруд, які стали символами стійкості та героїзму українського народу [30].

Уже сьогодні значного резонансу набули екскурсійні маршрути Київщиною та Чернігівщиною, де туристи мають змогу побачити виставки знищеної російської техніки, залишки боєприпасів, зруйновані інфраструктурні об'єкти та понівечені пам'ятки архітектури. Такі об'єкти не лише привертають увагу, а й формують глибоке емоційне враження, сприяючи усвідомленню масштабів трагедії та пошануванню подвигу українських захисників [30].

Окрім пізнавального компонента, військовий туризм в Україні виконує важливу меморіальну та виховну функцію – стає простором для вшанування пам'яті загиблих, рефлексії над ціною свободи й незалежності, формування колективної відповідальності за майбутнє. Українці виявляють щире прагнення віддати шану всім, хто поклав життя за Батьківщину, а також зберегти пам'ять про невинні жертви агресії.

У перспективі, після перемоги та відновлення територіальної цілісності, ці місця набудуть особливого значення не лише для внутрішнього туризму, а й для іноземних відвідувачів, які прагнутимуть доторкнутися до живої історії опору. Символами національної стійкості й незламності неодмінно стануть Донецький аеропорт, де героїчно тримали оборону «кіборги», та територія металургійного комбінату «Азовсталь» у Маріуполі – останній бастион оборони міста, захищений бійцями полку «Азов» [30].

Окремої уваги заслуговують місця масових поховань у Бучі, Ізюмі, Гостомелі, Маріуполі та інших населених пунктах, що зазнали воєнних злочинів. Вони стануть елементами майбутніх меморіальних маршрутів, покликаних нагадувати світові про трагедію, пережиту українським народом, та неприпустимість повторення подібного. Своє місце у воєнно-історичній спадщині посядуть і культурно-історичні об'єкти міст-героїв, які витримали натиск терору й вистояли у боротьбі з агресором [30].

Отже, під час активної фази повномасштабної війни, розпочатої росією 24 лютого 2022 року, туризм в Україні зазнав кардинальних змін, проте не припинив свого існування. Його пріоритети трансформувалися відповідно до нових реалій. Воєнний туризм як окрема ніша в умовах війни сформувався на перетині патріотичних мотивів, потреби у документуванні історії та підтримки економіки деокупованих територій. Він більше не про відпочинок, а про пам'ять, підтримку, пізнання правди і солідарність.

Висновки до 2 розділу

У результаті аналізу історії формування та розвитку воєнного туризму простежується глибока еволюція суспільного інтересу до місць, пов'язаних із війнами та військовими подіями. Від перших проявів у формі споглядального паломництва до полів битв і могил героїв – до сучасного, структурованого напряму туристичної діяльності, що охоплює широку географію, багатогранні форми та різнорівневу класифікацію об'єктів. Розвиток цієї галузі тісно пов'язаний із соціальними, культурними, політичними й технологічними процесами, що формують сучасний образ воєнного туризму як не лише пізнавального, а й меморіального, етичного та виховного феномену. Представлена класифікація місць і подій у сфері воєнного туризму дозволяє структурувати наявні ресурси та підкреслити їхню роль у збереженні історичної пам'яті, формуванні патріотизму й усвідомлення трагічних уроків минулого.

До початку російської агресії воєнний туризм в Україні перебував на етапі становлення, проте вже мав чітко окреслену інфраструктуру та значний потенціал розвитку. Завдяки багатій історико-культурній спадщині, пов'язаній із численними військовими подіями, Україна пропонувала туристам різноманітні маршрути, що охоплювали періоди від Київської Русі до Другої світової війни. Національні меморіали, музеї, братські

могили та місця реконструкцій битв не лише слугували джерелом пізнання історії, а й виконували важливу роль у формуванні національної ідентичності та збереженні колективної пам'яті. Попри те, що цей вид туризму залишався нішевим і приваблював переважно спеціалізовану аудиторію, інтерес до нього поступово зростає, а міжнародні приклади розвитку військового туризму свідчили про перспективність цієї галузі для України.

Оцінка стану розвитку воєнного туризму в Україні з 2014 року та в умовах повномасштабної війни з 24 лютого 2022 року засвідчує формування унікального туристичного феномена, що ґрунтується на потребі збереження історичної пам'яті, патріотичного виховання та переосмислення національної ідентичності. Попри складну безпекову ситуацію, інтерес до воєнного туризму зростає, охоплюючи як іноземних гостей, так і українців. Водночас актуальними залишаються питання забезпечення безпеки туристів, дотримання вимог воєнного стану та необхідність державної підтримки у розвитку інфраструктури такого виду туризму.

На прикладах В'єтнаму, європейських країн та України видно, що натеper відвідування місць воєнних подій перетворюється на акт усвідомлення національної ідентичності, солідарності та відповідальності. В українському контексті воєнний туризм стає не лише засобом збереження пам'яті в умовах триваючої війни, а й інструментом морального опору, національного єднання та документування історичної правди.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ У ВОЄННОМУ ТУРИЗМІ З УРАХУВАННЯМ КРАЩОГО СВІТОВОГО ДОСВІДУ

3.1. Проєкт заходу / туру по місцям пам'яті в Україні

Сучасний світовий досвід розвитку воєнного туризму свідчить про зростання інтересу до подорожей, що дозволяють туристам безпосередньо доторкнутися до історичних подій та зберегти пам'ять про трагедії і перемоги минулого. У країнах Європи та Близького Сходу практика перетворення місць пам'яті на туристичні маршрути довела свою ефективність як у справі збереження спадщини, так і у розвитку економіки регіонів. В Україні, враховуючи трагічні події новітньої історії, особливо перспективним є розвиток туризму пам'яті на деокупованих територіях.

В рамках даного дослідження пропонується проєкт заходу «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» – інноваційний тур за деокупованими містами Київської області.

Мета туру:

- сприяння збереженню національної пам'яті та історичної правди;
- розвиток воєнного туризму як інноваційного туристичного продукту;
- підтримка регіонів шляхом залучення туристів та медіа;
- формування іміджу України як держави, що героїчно бореться за свободу.

Географія туру – Київська область (с. Романівка, Ірпінь, Буча, Гостомель, Бородянка) з можливим продовженням до м. Чернігів або до Києва.

Запланований маршрут: Київ – Романівка – Ірпінь – Буча – Гостомель – Бородянка – Київ.

Запропонований проєкт туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» передбачає організовані поїздки до деокупованих міст Київської області, що стали символами героїзму та незламності українського народу. Тур не лише знайомить учасників з місцями важливих історичних подій, а й сприяє формуванню патріотичних цінностей, розвитку внутрішнього туризму і підтримці громад, які пережили окупацію.

Цільова аудиторія туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» є важливим елементом для визначення ефективних каналів комунікації, стратегій маркетингу та націлених заходів для залучення учасників. Оскільки тур зосереджений на відвідуванні деокупованих міст Київської області, де вшанування пам'яті та дослідження сучасної історії є важливими аспектами, аудиторія цього заходу має особливості, що варто врахувати для максимальної ефективності.

Цільову аудиторію туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» описано нижче.

1) Внутрішні туристи України. Ця група є основною для туру і включає родини, молодь, а також освітні групи, що цікавляться історією України та хочуть більше дізнатися про події, що відбулися в деокупованих містах Київщини. Вони шукають емоційно насичені та пізнавальні враження, що сприятимуть розвитку їхньої національної свідомості. Головними особливостями цієї аудиторії є бажання отримати глибші знання про Україну, важливість для них соціального аспекту та гідне поводження з історією. Вони активно використовують соціальні мережі, зокрема Facebook та Instagram, для обміну досвідом. Серед них можуть бути також учасники різних патріотичних організацій, що зацікавлені в історичних подіях.

2) Іноземні туристи та делегації. Для цієї групи, що складається з іноземних туристів і делегацій, важливою є потреба в глибшому розумінні процесів, пов'язаних із деокупацією та відновленням країни після конфлікту. Іноземці часто цікавляться сучасною історією та роллю України

у світовій політиці. Цільова аудиторія може включати організовані групи, таких як журналісти, дипломати та представники міжнародних організацій, що прагнуть зібрати інформацію безпосередньо з місця подій.

3) Представники ЗМІ, блогери та журналісти. Ця група активно слідкує за актуальними подіями та має великий вплив на суспільну думку. Туристична програма надає їм можливість не лише відвідати важливі історичні місця, а й створити контент, що підвищить популярність заходу. Вони активно користуються соціальними мережами для поширення своїх вражень, що сприяє подальшому поширенню інформації про захід. Для цієї аудиторії особливо важливими є деталі маршруту, безпека, можливість для фотографування та створення відео-контенту.

4) Студенти і науковці. Ця група включає студентів та дослідників, які вивчають сучасну історію України, зокрема аспекти деокупації та наслідки війни. Вони шукають можливості для глибших досліджень, участі в дискусіях та публікацій на основі отриманих знань. Для цієї аудиторії важливими є навчальні компоненти туру, наукові лекції, зустрічі з істориками та іншими фахівцями.

5) Корпоративні клієнти. Для цієї групи основним аспектом є соціальна відповідальність бізнесу. Вони можуть включати компанії, що організовують заходи для своїх працівників, де підкреслюється патріотичний характер та вшанування пам'яті. Це може бути корпоративний тур, який поєднує відпочинок з важливими історичними враженнями, підвищуючи імідж компанії.

Узагальнено дані щодо аналізу цільової аудиторії туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» подано в табл. 3.2.

Проект «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» має потенціал стати важливим інструментом для збереження національної пам'яті та розвитку внутрішнього і в'їзного туризму. Завдяки широкому охопленню цільових аудиторій – від внутрішніх туристів до іноземних делегацій та корпоративних клієнтів – проєкт сприяє формуванню позитивного іміджу

України на міжнародній арені, а також підтримує місцеві громади через зростання туристичної активності.

Таблиця 3.1

**Дані щодо аналізу цільової аудиторії туру «Шлях пам'яті:
Київщина нескорена»**

Характеристика	Внутрішні туристи	Іноземні туристи	ЗМІ та блогери	Студенти і науковці	Корпоративні клієнти
Географія	Україна	Інші країни світу	Україна, інші країни світу	Україна та інші країни	Україна та інші країни
Демографія	Родини, молодь, освітні групи	Туристи різних національностей	Молодь, дорослі	Молодь, науковці	Працівники компаній, керівництво
Економічний рівень	Середній, високий	Високий	Високий	Середній, високий	Середній, високий
Поведінкові характеристики	Шукають емоційно насичені враження	Цікавляться історією, політикою	Активні в соцмережах, генерують контент	Прагнуть до глибшого розуміння історії	Орієнтовані на імідж компанії
Інформаційна активність	Активно користуються соцмережами	Використовують соцмережі для подорожей	Висока активність в соцмережах	Пошук нових джерел для досліджень	Спільні корпоративні заходи

Джерело: складено автором

Зміст туру структуровано таким чином, щоб учасники поступово занурювалися у хронологію подій оборони Київщини та окупації (табл. 3.2). Кожна зупинка має як історичне, так і меморіальне значення, а також спрямована на емоційне залучення туристів через особисті історії та візуальні матеріали.

Особливістю програми туру є її інтеграція з освітніми та волонтерськими ініціативами. Так, під час відвідин Бородянки учасники матимуть можливість долучитися до благодійних акцій, спрямованих на підтримку місцевого населення, зокрема збору коштів чи гуманітарної допомоги для постраждалих родин. Це не лише підсилює емоційний зв'язок учасників із подіями, але й сприяє соціальній відповідальності туризму.

Таблиця 3.2

Програма туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена»

Час проведення	Локація	Зміст екскурсійної програми
09:00-09:30	Київ (виїзд)	Збір групи, вступна лекція про події лютого-березня 2022 року, перегляд відеохроніки вторгнення.
10:00-10:30	Романівка	Зупинка біля зруйнованого мосту, розповідь про «дорогу життя» і евакуацію, спогади очевидців.
11:00-12:00	Ірпінь	Відвідування позицій оборони міста, огляд знищеної техніки, історії місцевих мешканців.
12:30-13:30	Буча	Меморіальні місця на вул. Яблунській, розповідь про злочини окупантів, хвилина мовчання.
14:00-14:30	Гостомель	Екскурсія до аеропорту «Антонов», розповідь про перші бої та оборону об'єкта.
15:00-16:00	Бородянка	Огляд зруйнованих будинків, знайомство з волонтерами, перегляд фотоекспозиції наслідків окупації.
17:30-18:00	Київ (повернення)	Завершення туру, підведення підсумків, вільний час на обговорення.

Джерело: складено на основі [27]

Важливим елементом проєкту є співпраця з місцевими громадами, музеями, істориками та очевидцями подій. Зокрема, планується залучення до туру екскурсіводів з числа місцевих мешканців та ветеранів територіальної оборони, які можуть особисто поділитися спогадами про оборону рідних міст. Це надає туру автентичності та підсилює його освітню і меморіальну цінність.

Крім того, для груп студентів та науковців передбачено організацію тематичних семінарів і круглих столів у Києві та Ірпені за участю провідних істориків та експертів з воєнної історії. Такий підхід перетворює тур не лише на туристичний продукт, а й на платформу для академічного обміну та наукового аналізу подій.

З метою популяризації туру на міжнародному рівні заплановано запуск мультимедійної промокампанії з використанням соціальних мереж, відеороликів, інтерв'ю з учасниками та оглядачами, а також партнерство з

міжнародними туроператорами, які спеціалізуються на історичних та воєнних турах.

Для визначення цілей проєкту туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» також застосовано методика SMART. Ця методика дозволяє структурувати цілі та зробити їх досяжними у визначений термін (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

SMART-аналіз цілей проєкту туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена»

Параметр SMART	Цільова характеристика
Конкретність (Specific)	Організація інноваційного туру за маршрутом деокупованими містами Київщини (Ірпінь, Буча, Гостомель, Бородянка, Романівка), спрямованого на вшанування пам'яті та підтримку патріотичного виховання через безпосереднє ознайомлення з історією спротиву та відновлення.
Вимірність (Measurable)	– розробка 1 комплексного туристичного маршруту; – проведення 5 пілотних турів; – участь не менше 200 осіб на етапі тестування; – випуск 1 рекламного відеоролика та 500 примірників друкованих буклетів; – залучення 4 місцевих громад до співпраці.
Досяжність (Attainable)	Проєкт є досяжним завдяки наявній підтримці обласної військової адміністрації, співпраці з місцевими радами, наявності туристичних операторів Київщини та наявному досвіду з реалізації подібних турів на тематику пам'яті та відновлення.
Значимість (Relevant)	Реалізація проєкту сприятиме патріотичному вихованню, посиленню історичної пам'яті, соціальній згуртованості, розвитку внутрішнього туризму та економічній підтримці постраждалих громад Київщини.
Обмеженість у часі (Time-bounded)	Загальна тривалість підготовки проєкту – 4 місяці. Розробка маршруту та узгодження з громадами – 2 місяці. Створення інформаційної кампанії – 1 місяць. Проведення пілотних турів – упродовж 2 місяців з моменту старту проєкту.

Джерело: складено автором

Таким чином, застосування SMART-аналізу дозволяє структурувати підготовку та реалізацію проєкту, підвищити його ефективність і забезпечити прозорість процесу досягнення результатів.

Для забезпечення безпеки учасників туру планується співпраця з місцевими правоохоронними органами, а також постійне оновлення інформації про стан безпеки в регіоні. Особлива увага буде приділена створенню комфортних умов для учасників туру, включаючи транспортне забезпечення, харчування та медичні послуги.

Окремо слід зазначити, що тур стане також важливою частиною національної дипломатії, адже він сприятиме розвитку культурних та політичних зв'язків з іншими країнами, підвищуючи міжнародну репутацію України як держави, що незламно бореться за свою незалежність і суверенітет. Це дозволить привернути увагу до проблеми постконфліктного відновлення, підтримки соціальної згуртованості та національної ідентичності.

У рамках проєкту планується також організація міжнародних конференцій та форумів, на яких обговорюватимуться питання збереження пам'яті та відновлення територій після воєнних конфліктів. Така платформа дозволить залучити до дискусії міжнародних експертів і політиків, що підвищить ефективність просування ідей розвитку воєнного туризму та відновлення постраждалих регіонів.

SWOT-аналіз дозволяє комплексно оцінити потенціал реалізації туру та виділити внутрішні і зовнішні чинники, які впливають на його ефективність. У табл. 3.5 наведено структуровану характеристику сильних і слабких сторін туру, а також аналіз можливостей та загроз.

Найбільш сильними сторонами туру є його унікальність (фактично це перший такий маршрут у Київській області) та тісна співпраця з волонтерами й очевидцями подій, що забезпечує високу автентичність програми. Основні слабкі сторони пов'язані з емоційною важкістю теми та логістичними обмеженнями на окремих ділянках маршруту.

Серед можливостей особливо варто виділити потенціал залучення освітніх груп і підтримку міжнародних інституцій, які зацікавлені у

збереженні пам'яті про події війни. Загрозами залишаються нестабільна безпекова ситуація та фінансові обмеження для потенційних відвідувачів.

Таблиця 3.4

SWOT-аналіз проєкту туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена»

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
▪ Унікальність маршруту, присвяченого подіям оборони Київщини 2022 року ▪ Підтримка місцевих громад та волонтерських організацій ▪ Доступність маршруту з Києва, зручна логістика ▪ Використання живих свідчень очевидців і реальних історій ▪ Потужний патріотичний і меморіальний потенціал	▪ Обмежене охоплення іноземної аудиторії через мовний бар'єр ▪ Психоемоційна складність сприйняття матеріалу деякими відвідувачами ▪ Відсутність розвиненої інфраструктури для харчування та відпочинку в деяких локаціях ▪ Сезонність туру (складнощі з проведенням у зимовий період) ▪ Висока залежність від безпекової ситуації в регіоні
Можливості (O)	Загрози (T)
▪ Зростання інтересу до воєнної історії серед українців і туристів ▪ Співпраця з навчальними закладами для освітніх екскурсій ▪ Залучення міжнародних організацій до популяризації туру ▪ Розвиток туризму вихідного дня у Київському регіоні ▪ Можливість грантового фінансування від культурних фондів	▪ Посилення безпекових ризиків (повітряні тривоги, ракетні удари) ▪ Можлива дискредитація теми з боку ворожої пропаганди ▪ Зростання конкуренції з іншими меморіальними маршрутами ▪ Фінансові труднощі населення, що зменшують попит на тури ▪ Погіршення транспортної інфраструктури через військові дії

Джерело: складено автором

Поєднання такої сильної сторони, як унікальність маршруту, із можливістю залучення міжнародних організацій відкриває нові перспективи для проведення спеціальних турів, орієнтованих на іноземні делегації. Водночас взаємодія підтримки місцевих громад із можливістю отримання грантового фінансування створює умови для розвитку інфраструктури маршруту та впровадження додаткових сервісів для туристів.

Разом з тим існують і певні ризики. Так, висока залежність проєкту від безпекової ситуації в країні у поєднанні з посиленням військових загроз

потребує обов'язкової розробки альтернативних маршрутів та впровадження більш гнучких графіків туру. Крім того, сезонний характер маршруту у поєднанні з ризиками погіршення інфраструктури вимагає адаптації програми до різних сезонів і погодних умов, щоб забезпечити її стабільну реалізацію протягом року.

Базова стратегія розвитку проєкту туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» – стратегія диференціації.

Основною конкурентною перевагою проєкту є унікальність екскурсійної програми, яка не має аналогів серед традиційних туристичних маршрутів Київщини. Відвідувачам пропонується не лише огляд зруйнованих об'єктів, а й живі свідчення очевидців, документальні відеоматеріали, інтерактивні елементи (наприклад, можливість поставити запитання захисникам і волонтерам). Це формує особливу емоційну цінність і впливає на глибину сприйняття матеріалу.

Стратегія росту проєкту – стратегія інтенсивного росту, зокрема:

- глибоке проникнення на ринок – залучення шкільних груп, студентів, державних установ до участі в екскурсіях як елементу патріотичного виховання. Охоплення більш широкого кола споживачів за рахунок підключення освітніх програм і соціальних ініціатив;

- розвиток продукту – створення нових маршрутів під брендом «Шлях пам'яті», зокрема до Чернігівщини, Харківщини, півдня України. Запровадження вечірніх програм з документальними кінопоказами, інтерактивних виставок, освітніх семінарів.

Стратегія розподілу – прямий збут через офіційний сайт туру, соціальні мережі та співпрацю з освітніми установами. Продажі здійснюються безпосередньо організатором, без посередників, що дозволяє контролювати якість та імідж проєкту.

Комунікаційна стратегія проєкту ґрунтується на моделі притягування (PULL-стратегії), яка передбачає активне використання масової реклами через соціальні мережі, зокрема Facebook, Instagram та TikTok, з метою

привернення уваги широкої аудиторії. Водночас реалізуються спеціальні промоакції, орієнтовані на освітні установи, наприклад надаються знижки для групових турів, що стимулює зацікавленість серед молоді та освітян. Значна увага приділяється розвитку бренду «Шлях пам'яті», який позиціонується як символ історичної свідомості та національної гідності. Для посилення ефекту комунікацій особливий акцент робиться на співпраці з міністерствами, такими як Міністерство молоді та спорту і Міністерство освіти і науки, а також із громадськими фондами та ветеранськими організаціями, які мають значний вплив у відповідних спільнотах.

Основні засоби просування:

- 1) реклама в інтернеті та медіа;
- 2) участь у виставках освітніх програм та туризму;
- 3) співпраця з волонтерами, ветеранами та громадськими діячами як амбасадорами туру;
- 4) проведення інформаційних кампаній напередодні пам'ятних дат (річниця деокупації Київщини, День Збройних Сил України).

Таким чином, стратегія розвитку проекту «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» спрямована на довгострокове закріплення бренду як лідера у ніші патріотичного туризму України з подальшою диверсифікацією маршрутів та формату послуг.

Реалізація цього проекту очікувано приведе до низки позитивних результатів. Насамперед передбачається суттєве збільшення туристичних потоків у деокуповані громади Київщини, що посилить інтерес до цих регіонів як з боку українських, так і з боку іноземних відвідувачів. Зростання зацікавленості громадськості до новітньої історії України стане основою для формування історичної свідомості та патріотичного виховання. Одночасно активізація туризму матиме мультиплікативний ефект для регіональної економіки, стимулюючи розвиток суміжних галузей – від готельного бізнесу та громадського харчування до транспортних послуг і виготовлення сувенірної продукції. В результаті

формується стійка модель воєнного туризму, яка з часом може стати повноцінним національним туристичним продуктом.

Передумови для запуску такого проєкту вже склалися. Зокрема, дедалі більшої популярності набувають поїздки у деокуповані райони серед внутрішніх туристів, а в регіоні вже наявні туристичні об'єкти, що мають історичне значення та потенціал для включення до нових маршрутів. Досвід організації меморіальних подій і активна підтримка з боку місцевих громад створюють додаткове підґрунтя для успішної реалізації ініціативи.

Управління якістю туру здійснюватиметься шляхом ретельної розробки маршрутів з урахуванням етичних норм і вимог безпеки для учасників. Програма постійно оновлюватиметься та вдосконалюватиметься шляхом впровадження нових форматів подачі матеріалу, зокрема із використанням доповненої та віртуальної реальності. Водночас велика увага приділятиметься підвищенню кваліфікації гідів та екскурсоводів, які працюють над забезпеченням історичної достовірності й водночас – глибокої емоційної залученості аудиторії.

У перспективі проєкт «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» може стати основою для створення ширшої мережі маршрутів по деокупованих регіонах України, таких як Чернігівщина, Сумщина чи Харківщина. Це дозволить розширити географію воєнного туризму, підвищити інтерес до сучасної історії України та забезпечити сталий розвиток територій, які зазнали руйнувань.

Таким чином, запропонований тур має стратегічне значення не лише для туристичної сфери, а й для зміцнення національної ідентичності, формування позитивного іміджу України та соціально-економічної підтримки постраждалих громад.

3.2. Опитувальник та експертна оцінка відповідей респондентів про важливість даної проблематики задля формування колективної пам'яті поколінь

В межах підготовки до реалізації проєкту туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» було проведено опитування серед мешканців Київської області з метою з'ясування ставлення до теми збереження історичної пам'яті про події війни та важливості таких ініціатив для формування колективної пам'яті поколінь.

У дослідженні взяли участь 120 респондентів віком від 18 до 65 років з різних населених пунктів області, зокрема: Буча, Ірпінь, Бровари, Бориспіль, Обухів, Васильків.

Вік респондентів:

- 18-25 років – 20%;
- 26-35 років – 24%;
- 36-45 років – 22%;
- 46-55 років – 18%;
- 56-65 років – 16%.

Стать респондентів:

- жінки – 58%;
- чоловіки – 42%.

Критерії відбору – мешканці Київської області, які цікавляться питаннями збереження історичної пам'яті та громадських ініціатив. Усі респонденти дали згоду на участь в анонімному опитуванні.

Метод опитування – онлайн анкетування через Google Forms. Респондентам було надіслано посилання для самостійного заповнення анкети. Такий формат дозволив оперативно зібрати та обробити відповіді з використанням інструментів автоматичного узагальнення даних.

Анкета представлена в додатку Г.

Після проведення опитування було здійснено аналіз відповідей респондентів з метою визначення їхнього ставлення до важливості збереження історичної пам'яті про події війни та необхідності участі громадськості в таких ініціативах. Респонденти висловили однозначну підтримку важливості збереження пам'яті про події на Київщині, особливо в контексті формування колективної пам'яті для майбутніх поколінь.

З результатів опитування стало очевидно, що найбільш значущими для респондентів є такі аспекти, як достовірність історичних фактів, емоційний вплив заходу, залучення місцевих громад, а також популяризація подій через ЗМІ та соцмережі. Це підтверджує необхідність комбінування різних форматів заходів для досягнення максимальної ефективності в формуванні колективної пам'яті.

Щодо форматів заходів, найбільшу підтримку отримали виставки та фотопроекти, а також документальні фільми, що свідчить про високу зацікавленість респондентів візуальними та інформаційними матеріалами, які сприяють більш глибокому розумінню подій.

Більшість респондентів висловили готовність брати участь у таких заходах раз на квартал, зокрема це стосується молодшої вікової групи (18-25 років), що підтверджує актуальність організації заходів для залучення молоді до теми історичної пам'яті.

Залучення молоді до таких ініціатив є необхідним, і на це вказали майже 80% опитаних. Вони наголосили на важливості донесення знань про події до підлітків та молоді, оскільки це формує у них відчуття причетності до історії та національної ідентичності.

Пропозиції респондентів щодо покращення заходу «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» зосереджувалися на потребі залучення більше інтерактивних форматів, таких як, наприклад, віртуальні екскурсії, а також на необхідності створення платформ для обміну досвідом та думками серед учасників.

Анкета, яка була надіслана респондентам, дала можливість не лише зібрати статистичні дані, а й зібрати цінні думки та пропозиції щодо організації подібних заходів у майбутньому. Це дослідження є важливим кроком для подальшої роботи над проектом туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена», оскільки воно дозволяє краще зрозуміти ставлення громади до цього питання і адаптувати заходи до реальних потреб та інтересів населення.

Пропозиції респондентів щодо вдосконалення заходів, зокрема організація віртуальних турів, платформи для обміну досвідом та пропозицій, є цінними і дозволяють оптимізувати процеси залучення громадськості до таких ініціатив. Це підвищить ефективність не лише в рамках конкретного заходу, а й в перспективі для майбутніх проєктів, спрямованих на збереження пам'яті.

Крім того, можна впроваджувати інноваційні підходи до створення культурних і меморіальних просторів, які можуть бути використані в рамках туру, такі як створення інтерактивних меморіальних зон, де учасники можуть самостійно досліджувати історію, знайомитись з архівними матеріалами та долучатись до живих свідчень. Врахування технологічних досягнень, зокрема можливості створення цифрових архівів та інтерактивних платформ, відкриває нові горизонти для розвитку культурних ініціатив.

За результатами проведеного дослідження, яке включало опитування серед мешканців Київської області, сформульовано ряд рекомендацій щодо подальшого розвитку та вдосконалення проєкту туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена». Ці рекомендації сприяють поглибленому сприйняттю та осмисленню подій, що сталися в лютому-березні 2022 року. Вони забезпечують цілісність, актуальність та доступність контенту для різних вікових груп та типів аудиторій, сприяючи створенню колективної пам'яті поколінь.

1) Посилення популяризації заходу через соціальні мережі та молодіжні платформи. Враховуючи, що захід включає багато зупинок на ключових локаціях, таких як Романівка, Ірпінь, Буча, Гостомель та Бородянка, популяризація через соціальні мережі дасть змогу залучити більше учасників до туру, створюючи широку аудиторію. Прямі трансляції або короткі відео з екскурсій можуть стати доповненням до реальних відвідувань, дозволяючи залучити молодь та інтерес до історії через актуальні платформи (Instagram, TikTok, Facebook). Це дозволяє поєднати офлайн і онлайн досвід, забезпечуючи доступ до подій туру для тих, хто не може брати участь безпосередньо..

2) Розробка освітнього компоненту, наприклад, уроків пам'яті у школах області. Програма туру вже включає вступну лекцію, перегляд відеохроніки та екскурсій на місцях пам'яті. Розробка уроків пам'яті для шкіл дозволяє поглибити освітню складову цього заходу, роблячи акцент на важливості подій, таких як оборона Ірпеня чи Бучі, як на прикладах героїзму та стійкості. Додавши до екскурсій інтерактивні навчальні елементи, такі як запитання для обговорення, тестування на знання історії, можна заохотити молодь глибше занурюватися в історичні факти і формувати в них більш критичне мислення.

3) Залучення очевидців подій як живих носіїв історичної пам'яті. Відвідування локацій, таких як Буча, Гостомель та Бородянка, де мали місце важливі історичні події, виграє від присутності очевидців, які можуть особисто поділитися своїми спогадами. Це може бути включено в екскурсійний процес, коли місцеві мешканці або волонтери розповідають свої історії безпосередньо на місці, де вони відбулись. Такий формат не лише забезпечить емоційний відгук у учасників, але й стане важливим джерелом для збереження реальних свідчень, що сприятиме глибшому сприйняттю подій..

4) Інтерактивні онлайн-експозиції для молоді. Оскільки маршрут туру охоплює важливі історичні локації, створення онлайн-експозицій стане

важливим кроком для інтерактивного доповнення. Онлайн-експозиції можуть включати віртуальні тури, інтерактивні карти з позначенням ключових місць, на яких відбувалися битви чи розташовувались стратегічно важливі об'єкти. Цей контент буде доступний для молоді через додатки або спеціально розроблені веб-сайти, що забезпечить їм можливість ознайомитися з історією в зручний час і місці, навіть після завершення туру.

Таким чином, кожна з пропозицій доповнює програму туру та дає можливість поглибити взаємодію з учасниками, зокрема молоддю, шляхом залучення інноваційних підходів для збереження історичної пам'яті та зміцнення колективної свідомості щодо подій, що відбулися в Київщині під час російської агресії 2022 року.

Висновки до 3 розділу

Проект туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» має величезний потенціал як інноваційний туристичний продукт, який не лише сприятиме збереженню національної пам'яті та історичної правди, але й підтримає розвиток внутрішнього та в'їзного туризму в Україні. Оскільки маршрут охоплює деокуповані території Київської області, цей проект також відіграє важливу роль у формуванні позитивного іміджу України на міжнародній арені, зокрема через залучення іноземних туристів, делегацій та представників ЗМІ. Завдяки тісній співпраці з місцевими громадами, музеями та істориками, а також організації освітніх ініціатив, проект надає глибоке розуміння подій і формує патріотичні цінності серед учасників.

Додатково, завдяки інтенсивній маркетинговій кампанії та використанню сучасних комунікаційних технологій, він має великий потенціал для популяризації на міжнародному рівні, сприяючи залученню нових туристичних потоків та підвищенню економічної активності на деокупованих територіях. Проект також підтримує соціальну

відповідальність, активно залучаючи учасників до благодійних ініціатив, що зміцнює емоційний зв'язок з місцевими громадами.

Результати опитування серед мешканців Київської області підтвердили високу підтримку збереження історичної пам'яті про події війни та важливість громадських ініціатив для формування колективної пам'яті поколінь. Респонденти підкреслили необхідність достовірності фактів, емоційного впливу заходів і залучення місцевих громад, зокрема через сучасні медіа.

Особливу увагу респонденти звернули на значення інтерактивних форматів, таких як виставки, фотопроєкти та документальні фільми, а також на необхідність використання цифрових технологій, таких як онлайн-експозиції та віртуальні тури. Важливість залучення молоді до таких ініціатив була особливо наголошена, що дозволяє формувати відчуття причетності до історії та національної ідентичності серед нових поколінь.

Враховуючи отримані дані, було сформульовано кілька рекомендацій для покращення проекту туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена». До них належать посилення популяризації через соціальні мережі, розробка освітніх програм для шкіл, залучення очевидців подій як живих носіїв пам'яті, а також інтерактивні онлайн-експозиції, що дозволять залучити ширшу аудиторію, зокрема молодь.

Ці рекомендації мають на меті забезпечити більш глибоке сприйняття та осмислення подій, сприяти збереженню історичної пам'яті та формуванню колективної свідомості щодо подій, що відбулись в Київській області під час російської агресії 2022 року.

Загалом, «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» є важливим кроком у розвитку воєнного туризму, збереженні пам'яті про героїзм українського народу та підтримці національної ідентичності.

ВИСНОВКИ

Під час аналізу теоретичних аспектів воєнного туризму з'ясовано, що цей напрямок є важливою частиною сучасної туристичної індустрії, яка активно розвивається в умовах різноманітних соціально-політичних та економічних процесів. Воєнний туризм, який включає в себе відвідування місць бойових дій, пам'яток військової спадщини та військових об'єктів, має багатогранний характер і займає окреме місце серед інших туристичних сегментів.

Між різними термінами, такими як «воєнний туризм», «військовий туризм» та «мілітарі-туризм», існують певні розбіжності у трактуванні, що зумовлено різними підходами до визначення предметної сфери і змістовного наповнення кожного з них. Проте всі ці поняття пов'язані з туристичними подорожами до місць, що мають відношення до війни, збройних конфліктів та їх наслідків.

У межах класифікації воєнного туризму, запропонованою вченими, виділено різні аспекти цього явища: історичний, пригодницький і подієвий, що сприяє розвитку інтересу до військової історії та культури, а також надає можливість туристам взаємодіяти з військовою спадщиною. Відзначено, що воєнний туризм не лише зберігає пам'ять про важливі історичні події, але й має великий потенціал для економічного розвитку, зокрема через залучення туристів до різних військово-історичних об'єктів.

Під час виконання роботи було досліджено, що воєнний туризм має великий науковий, соціальний та культурний потенціал, і його розвиток може сприяти зміцненню колективної пам'яті, поглибленню знань про військову історію та збереженню національної спадщини.

Історія формування воєнного туризму тісно пов'язана з розвитком людської цивілізації та історії воєн. Від античних часів до сучасності люди цікавилися місцями, де відбувалися важливі битви та події. Відвідування таких місць стало популярним ще в XIX столітті, а після двох світових воєн

набуло масового характеру. У роботі описано, як з розвитком технологій та медіа, військовий туризм став окремою галуззю індустрії, яка охоплює не тільки історичні локації, але й сучасні зони конфліктів.

Класифікація місць та подій у військовому туризмі варіюється від історико-архітектурних об'єктів до меморіальних комплексів, музеїв та навіть сучасних військових інфраструктур. Такі подорожі не лише розвивають пізнавальний інтерес, а й виконують важливу емоційну та виховну функцію, сприяючи збереженню історичної пам'яті. Водночас військовий туризм має різні чинники розвитку, серед яких важливу роль відіграють соціальні, економічні та політичні умови.

До початку російської агресії інфраструктура військового туризму в Україні мала певний розвиток, зокрема завдяки наявності численних пам'яток та місць, що відображають важливі етапи національної історії. Незважаючи на певну вузьку спеціалізацію цього виду туризму, пов'язану з його орієнтацією на фахових істориків, антропологів і етнографів, Україна мала значний потенціал завдяки своїм історико-воєнним об'єктам, які привертати увагу туристів, особливо з Європи. Музеї, меморіали та історичні місця, пов'язані з ключовими військовими подіями, такими як Друга світова війна, козацькі війни, війни за незалежність та інші, стали важливими туристичними точками. Однак, цей потенціал залишався не повністю реалізованим через обмежену популярність серед широкої аудиторії. З урахуванням нових викликів, інфраструктура військового туризму в Україні могла стати важливою складовою частиною туристичної індустрії, сприяючи збереженню національної пам'яті та підвищенню міжнародного інтересу до українських історичних пам'яток.

Також було досліджено, що розвиток військового туризму в Україні з 2014 року став важливим етапом у формуванні нової історичної пам'яті на фоні подій, що змінили хід історії країни. Починаючи з анексії Криму та збройного конфлікту на сході, а згодом і повномасштабного вторгнення

росії у 2022 році, з'явилась нова форма туризму, що фокусується на відвідуванні місць бойових дій, музеїв і меморіалів війни.

Попри обмеження, пов'язані з безпекою, військовий туризм набув популярності серед туристів, зокрема іноземних, які прагнуть побачити деокуповані території та доторкнутись до історії війни. Важливою особливістю стало збереження культурних та історичних пам'яток у зонах, які стали символами спротиву, як, наприклад, міста на Київщині, Миколаївщині та інші регіони, що пережили жорстокі бої.

Незважаючи на складнощі та загрози, військовий туризм відіграє важливу роль у збереженні національної ідентичності, підвищенні патріотизму і підтримці постраждалих регіонів через фінансові надходження. Водночас, для забезпечення безпеки необхідно дотримуватись правил безпеки та обирати перевірені туристичні компанії.

На прикладах В'єтнаму, європейських країн та України видно, що натеper відвідування місць воєнних подій перетворюється на акт усвідомлення національної ідентичності, солідарності та відповідальності. В українському контексті військовий туризм стає не лише засобом збереження пам'яті в умовах триваючої війни, а й інструментом морального опору, національного єднання та документування історичної правди.

Розроблений проєкт туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена» є яскравим прикладом використання військового туризму як інструменту для розвитку національного туризму, підвищення обізнаності про трагічні події та героїзм українського народу. Він має великий потенціал для популяризації на міжнародному рівні, а також сприяє соціальній інтеграції та розвитку місцевих громад. Респонденти, що брали участь в опитуванні, підтвердили важливість збереження історичної пам'яті через інтерактивні та мультимедійні формати, що дозволяють залучати молодь та підвищувати її обізнаність про події війни. Розроблені рекомендації для покращення проєкту включають активне використання соціальних мереж, інтерактивні

онлайн-експозиції, а також залучення очевидців подій для глибшого переживання і розуміння подій війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малярчук Н. М., Чирва О. Г. Проблеми та перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після закінчення російсько-української війни на прикладі військового туризму. *Економічні горизонти*. 2022. №4(22). С. 34–42.
2. Щука Г. П., Несторишин І. В., Медвідь Л. І. До питання про розвиток воєнного (військового) туризму в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2024. Вип. 80. С. 209–213.
3. Каднічанський Д., Каднічанська Н. Мілітарний туризм: проблематика термінології та класифікації. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції. (Львів, 9 жовтня 2020 р.)*. Львів, 2020. С. 132–138.
4. Гуда А. Концептуальні аспекти воєнного туризму. *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2024. № 3(3). С. 124–133
5. Корнілова Н., Скупенко К. Військово-патріотичні тури –сучасний напрямок внутрішнього туризму. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблемирозвитку та регулювання», 21-22 березня 2019 року, м. Черкаси [Електронний ресурс]: у 2-х томах*. Черкаси: ЧДТУ.
6. Барвінок Н. В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Вип. 18(2). С. 206–217.
7. Шамара І., Моргуненко О. Воєнний туризм як перспективний напрям розвитку туризму в Україні. *Війна та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 11 листопада 2022 р.)*. Київ: ТОВ «Геопринт», 2022. С. 237–240.
8. Зубар І. В., Дзевелюк М. В. Управління розвитком військового туризму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська*

політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління». 2023. Т. 7, № 2. С. 102–115.

9. Шило Д. С., Омельченко Г. Ю. Військовий туризм: перспективи розвитку в Україні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку агропродовольчої сфери, індустрії гостинності та торгівлі : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 2 листопада 2023 р.* Державний біотехнологічний ун-т. Харків, 2023. С. 234–237.

10. Щука Г. П., Журба І. Є., Коробейникова Я. С. Шляхи формування пропозиції на ринку в'їзного воєнного туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. №64. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-88> (дата звернення: 01.03.2025).

11. Винниченко І., Рудніченко Ю. Воєнний туризм в Україні: умови та перспективи розвитку. *Географія та туризм*. 2016. Вип. 35. С. 71–79.

12. Батиченко С., Мельник Л., Савков П., Сторубльов О. Особливості розвитку військового туризму в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2021. №48(4(48)). С. 66–69.

13. Foroudi P., Gupta S., Kitchen P., Foroudi M., Nguyen B. A framework of place branding, place image, and place reputation. *Qualitative Market Research: An International Journal*. 2016. Vol. 19. No. 2. P. 241–264.

14. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

15. Безуглий І. В. Конспект лекцій з дисципліни «Туризмологія» для магістрів спеціальності 242 «Туризм». Чернігів: ЧНТУ, 2017. 62 с.

16. Заячук О., Брик С. Історія туризму : навч. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 200 с.

17. Столяров А. Марк Твен і його подорож до України. Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка. Кафедра давньої та нової історії України. 2021. URL: <https://dukrainehistory.wixsite.com/kafedra2019knu/post/%D0%BC%D0%B0%>

D1%80%D0%BA-%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD-%D1%96-%D0%B9%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6-%D0%B4%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.

18. Перша битва при Булл-Рані. URL: <https://artsandculture.google.com/entity/m01h9zd?hl=uk>.

19. Ruken C. The First Battle of Bull Run and Its Foolhardy Picnickers. 2024. URL: <https://blogs.weta.org/2024/07/21/first-battle-bull-run-and-its-foolhardy-picnickers>.

20. Воєнний туризм : лекція; уклад. І. І. Мельник. Львів : ЛДУФК, 2023. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/server/api/core/bitstreams/50f24f43-fe94-42e9-b4d0-6ddd834c9754/content>.

21. Шильнікова З. М., Дульцева І.І., Матушкіна М.В. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти. *Економіка та управління підприємствами*. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Випуск 22. 2018. С. 586–591.

22. Хохлов М. Темний туризм в Україні: культурні аспекти, етичні виклики та можливості в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2024. №64. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-156>.

23. Гладкий О., Гашімов М. Розвиток військово-історичного туризму в Україні. *Міжнародний науково-практичний журнал «Товари і ринки»*. 2024. № 2 (50). С. 21–40.

24. Щука Г. П. Подієвий туризм : навч.-метод. посіб. Берегове: ЗУІ, 2023. 171 с.

25. Сировець С., Уліганець С., Мельник Л. Механізм формування воєнного туризму в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2024. №57(1(57)). С. 80–87.

26. Уліганець С., Мельник Л., Шинкаренко У. Розвиток військового туризму як одного з напрямів туріндустрії у поствоєнний період в Україні (на прикладі Київської області). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. №54(2(54)). С. 63–71.

27. Військовий туризм в Україні: детальний посібник для іноземців. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/4486/military-tourism-in-ukraine-a-d-e-t-a-i-l-e-d-g-u-i-d-e-f-o-r-foreigners?srsltid=AfmBOorDp5KlzTdmQjTZC9inBS3mHEJjFywk62pPxn8iE063NeZzgaYm#yak-bezpecno-podorozuvati-ukrayinoyu-u-2024-roci>.

28. Винниченко І. Воєнний туризм: хрестоматія до вивчення дисципліни (для здобувачів ОР Магістр спеціальності 242 «Туризм та рекреація») 2023. 516 с.

29. Хільчевська І. Г. Військовий ландшафт і туризм: кейс В'єтнаму. *Зб. Матеріалів Міжнародного туристичного форуму «Туризм в Україні: виклики та відновлення» 21-22 березня 2023 року*. Київ : КНЕУ, 2023. С. 275-279.

30. Корінь М. В., Бойко К. А. Розвиток туристичної індустрії України в умовах поствоєнного відродження. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2023. № 83. С. 131–140.

31. Алдошина М., Касенкова К. Модель PUSH/PULL як інструмент маркетингового дослідження ринку внутрішнього туризму. *Економіка та суспільство*. 2023. №48. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-38>.

32. Гавловська Н., Захарчук Н., Рудніченко Є. Оптимізація комунікаційної стратегії підприємства на основі поєднання PUSH- і PULL-стратегій. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2025. №338(1). С. 486–492.

33. Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. *Наукові перспективи*. 2022. № 5(23). С. 168–180.
34. Зарубіна А., Сіра Е., Демчук Л. Особливості туризму в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022 р. № 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1543>.
35. Моца А. А., Серета Н. М., Шевчук С. М. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>.
36. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 1(26). С. 55–68
37. Помаза-Пономаренко А. Л. Розвиток туризму в Україні у воєнний та післявоєнний періоди. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Том 33 (72). № 5. С. 6–11.
38. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2022. Вип. 46. С. 11–15.
39. Безуглий В., Грушка В., Суматохіна І. Специфіка функціонування туристичної галузі України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. №63. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-5>.
40. Бойко З., Горожанкіна Н., Грушка В. Тенденції розвитку туризму в Україні в умовах воєнного часу. *Економіка та суспільство*. 2024. №59. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-7>.
41. Гурова Д. Д. Український туризм під час війни. *Українські студії в європейському контексті*. 2024. № 8. С. 144–148.

42. Коваль О. Д. Концептуальні засади розвитку туристичної індустрії в умовах трансформації соціально-економічної системи України. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 6 (276). С. 45–52.

43. Кривенкова Р. Ю., Сіра Е. О. Публічне управління туристичною діяльністю в умовах воєнного стану. *Інфраструктура ринку*. 2024. Вип. 77. С. 122–137.

44. Туристична галузь України під час війни: виклики, загрози, шляхи виходу з кризи : монографія / [за заг. редакцією д. е. н., проф. М. Ю. Барна]. Львів : ЛТЕУ, 2024. 280 с.

45. Ханенко А., Бобко Н. Туризм і російсько-українська війна: проблеми сьогодення та перспективи післявоєнного відновлення. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 3. С. 558–567.

46. Царук В. В. Туризм в Україні в умовах воєнного стану – проблеми відновлення та пошуку нових моделей управління. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 4. С. 15–24.

47. Шелеметьєва Т. В., Трохимець О. І. Регіональні вектори сталого розвитку туризму Південно-Східної України: практичний аспект. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2024. № 4 (134). С. 34–41.

48. Vietnam War Experience – Asia King Travel. URL: <https://www.asiakingtravel.com/tour/vietnam-war-experience#scrollspyItinerary>.

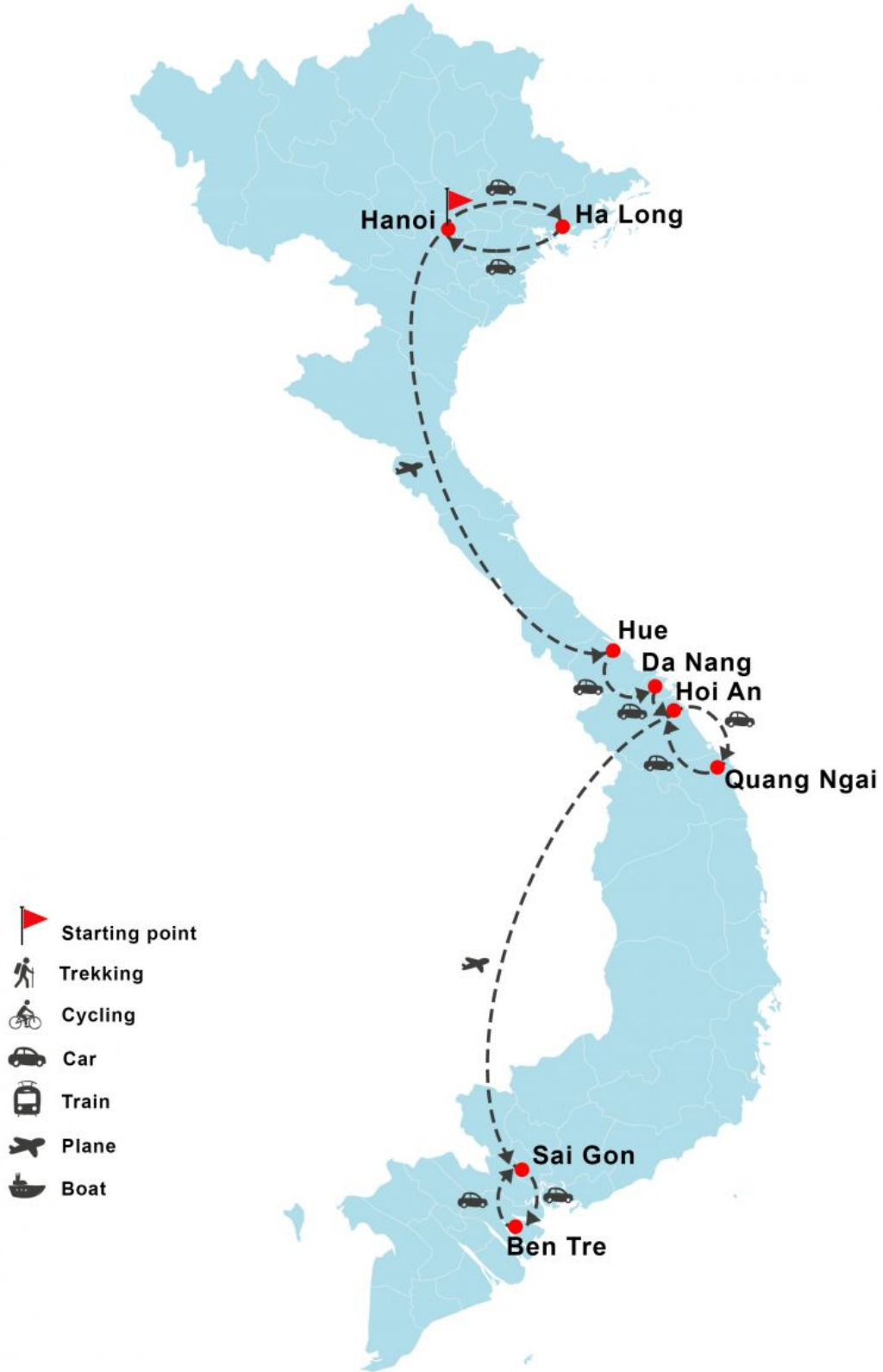
49. Vietnam War Memory for Veterans – Travel Authentic Asia. URL: <https://www.travelauthenticasia.com/tours/vietnam/vietnam-war-memory-for-veterans.aspx>.

50. Battlefields of WWI & WWII. URL: <https://www.insightvacations.com/en-eu/tours/battlefields-of-wwi-wwii?optionId=1677>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Карта маршруту туру «Vietnam War Experience» – Asia King Travel

Додаток Б

Карта маршруту туры «Vietnam War Memory for Veterans» – Travel Authentic Asia

Додаток В

Карта маршруту туру «Battlefields of WWI & WWII» від Insight Vacations

Додаток Г

Анонімне опитування жителів Київської області щодо проєкту туру «Шлях пам'яті: Київщина нескорена»

1. Чи брали Ви участь у заходах патріотичного спрямування в своїй громаді?

- Так
- Ні

2. Наскільки Ви поінформовані про історичні події, пов'язані з окупацією Київщини у 2022 році?

- Дуже добре обізнаний
- Частково обізнаний
- Майже не обізнаний
- Не знаю нічого про ці події

3. Як Ви оцінюєте важливість збереження пам'яті про ці події для майбутніх поколінь? (Оцініть за шкалою від 1 до 7, де 1 – зовсім не важливо, 7 – надзвичайно важливо)

	1	2	3	4	5	6	7	
Найменша значимість	○	○	○	○	○	○	○	Найвища значимість

4. На Вашу думку, які формати заходів найбільше сприяють формуванню колективної пам'яті? (Можна обрати кілька варіантів)

- Меморіальні марші та хода
- Виставки, фотопроекти
- Документальні фільми
- Уроки в школах
- Виступи очевидців подій
- Соціальні мережі та онлайн-платформи
- Інше (уточніть) _____

5. Як часто Ви були б готові відвідувати такі заходи?

- Раз на місяць
- Раз на квартал
- Раз на рік
- Не готовий(-а) відвідувати

6. Як Ви вважаєте, чи потрібно залучати молодь до участі в таких заходах?

- Так, обов'язково
- Можна, за бажанням
- Ні, це не потрібно

7. Яким віковим групам, на Вашу думку, найбільш важливо доносити ці знання? (можна обрати кілька)

- Діти (6-12 років)
- Підлітки (13-17 років)
- Молодь (18-25 років)
- Дорослі (26-55 років)
- Люди старшого віку (55+)

8. Оцініть за шкалою важливість таких аспектів у формуванні пам'яті про події на Київщині:

Достовірність історичних фактів

	1	2	3	4	5	6	7	
Найменша значимість	○	○	○	○	○	○	○	Найвища значимість

Емоційний вплив заходу

	1	2	3	4	5	6	7	
Найменша значимість	○	○	○	○	○	○	○	Найвища значимість

10. Вкажіть Ваш соціальний статус:

- Працівник бюджетної сфери
- Підприємець
- Учень / студент
- Пенсіонер
- Безробітний
- Інше (уточніть) _____

11. Вкажіть Вашу стать:

- Чоловік
- Жінка

12. Вкажіть Вашу вікову групу:

- 18-25 років
- 26-35 років
- 36-45 років
- 46-55 років
- 56-65 років

Дякую за участь в дослідженні!